

Economische visie 2020 Steenbergen

Samen doorbouwen op het economisch fundament

Inhoudsopgave:

1	Samenvatting 'Samen doorbouwen op het economisch fundament'	4
2	Inleiding	5
2.1	Aanleiding	5
2.2	Proces	6
2.3	Leeswijzer	7
3	Herijking Economisch profiel.....	8
3.1	Belangrijkste kerncijfers	8
3.2	Beleidscontext.....	12
3.3	Actualisatie SWOT analyse	17
4	Herijking economische visie op hoofdlijnen	19
4.1	Hoofdthema Werkgelegenheid & arbeidsmarkt.....	20
4.1.1	Huidige beleidsvisie	20
4.1.2	Veranderingen en ontwikkelingen.....	20
4.1.3	Conclusie	21
4.1.4	Visie Werkgelegenheid & arbeidsmarkt.....	22
4.2	Hoofdthema Regionale samenwerking.....	24
4.2.1	Huidige beleidsvisie	24
4.2.2	Veranderingen en ontwikkelingen.....	24
4.2.3	Conclusie	25
4.2.4	Visie regionale samenwerking	25
4.3	Hoofdthema Marketing en Promotie	28
4.3.1	Huidige beleidsvisie	28
4.3.2	Veranderingen en ontwikkelingen.....	28
4.3.3	Conclusie	28

4.3.4	Visie Marketing en Promotie.....	28
4.4	Hoofdthema Dienstverlening.....	31
4.4.1	Huidige beleidsvisie	31
4.4.2	Veranderingen en ontwikkelingen.....	31
4.4.3	Conclusie	32
4.4.4	Visie Dienstverlening	32
5	Herijking economische visie per sector.....	34
5.1	Koers sector Industrie en bedrijventerreinen	34
5.2	Koers topsector Agrofood – Biobased	37
5.3	Koers sector Landbouw	40
5.4	Koers sector Toerisme en recreatie.....	42
5.5	Koers sector Detailhandel.....	44
6	Literatuurlijst	47

1 Samenvatting ‘Samen doorbouwen op het economisch fundament’

Werkgelegenheid & Arbeidsmarkt	Regionale samenwerking	Marketing & promotie	Dienstverlening	
- Groei van werkgelegenheid door benutten A4, ontwikkeling AFC Nieuw Prinsenland en bouwen op toeristische kwaliteiten. - Actieve lokale werkgeversbenadering ondersteund door de Participatiewet. - Regionale arbeidsmarktaanpak gericht op bijsturen onevenwichtigheden lokale arbeidsmarkt.	- Sterkere partnerschappen met hogere overheden en uitvoeringsorganisaties, die Steenbergen voor het voetlicht (kunnen) brengen. - Actieve regionale samenwerking op drie schaalniveaus. - Steenbergen samen met Bergen op Zoom aan het roer voor Agro Meets Chemistry in de Delta Regio. - Geïntensiveerde economische samenwerking Brabantse Wal. - Steenbergen met gewicht aan tafel in de Regio West Brabant.	- Gepaste trots door meer focus op het uitdragen en verbeelden van successen, vooral ook naar eigen inwoners en ondernemers. - Promotie- en marketingstrategie gericht op twee centrale thema's. - Steenbergen erkende koploper biobased economy vanuit Agro food. - Poort tussen het Water en de Wal; de identiteit, waarmee Steenbergen water en land verbindt en zich profileert.	- Ondernemersvriendelijke gemeente waarin ondernemers zich welkom voelen. - Goede partnerschappen met lokale ondernemers- en winkeliersverenigingen. - Een krachtig economisch platform voor lokaal-economische samenwerking. - Sterkere betrokkenheid verenigingen en gunfactor.	
Industrie en bedrijventerreinen	Topsector Agrofood - Biobased	Landbouw	Toerisme & recreatie	Detailhandel
- Moderne, gemengde bedrijventerreinen zijn een visitekaartje voor de gemeente. - Steenbergen heeft door de A4 een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor bedrijven. - Aantrekken van bedrijvigheid met een hoog werkgelegenheidskarakter – banen voor inwoners. - Ligging nabij wereldhavens en multimodaal ontsloten; goed te bereiken over weg en water (AFC is toegankelijk voor klasse V binnenvaartschepen). - Meer focus op kwaliteit en samenwerking op bedrijventerreinen.	- Versterkte agrofood identiteit met Suiker Unie en TOM in de lead. - Sterke basis kennis- en productontwikkeling door vestiging van het Cosun Food Technology Center en proeffabriek op het AFC. - Groot geschikt landbouwareaal; suiker als voedselbron en grondstof voor de biobased economy. - Agro meets Chemistry – vertegenwoordigt een uniek complementaire regionale waardeketen: biomassa tot markt. - Strategische partners zorgen voor bovengemiddelde bestuurlijke en geldelijke beleidsaandacht en ondersteuning. - AFC biedt spin-off voor landbouw, detailhandel en toerisme en recreatie.	- Landbouw beeldbepalende sector onder ideale omstandigheden – vruchtbare klei, zoet water en zeewind. - Gemoderniseerde en geprofessionaliseerde landbouwsector, waarin de boer primair wil blijven boeren. - Vergroten toegevoegde waarde door verwaarding, specialisatie en verbreding. - Enorme diversiteit in verbreding – van agrarisch natuurbeheer, tot recreatie en lokale energietoepassingen.	- Lokaal toeristisch-recreatief product onlosmakelijk verbonden aan het ecologische, militaire, culturele en agrarische DNA van Steenbergen – verbinden van kernen. - Intensivering toeristisch-recreatieve ontwikkeling Brabantse Wal. - Toeristisch-recreatieve ontwikkeling op en langs het water definitief op de kaart. - Steenbergen verbindt Brabantse Wal en Waterpoort/Zuidwaterlinie en profileert zich tussen beide werelden in als Poort tussen het Water en de Wal.	- Steenbergen lokaal verzorgend in regionaal detailhandelsbeleid. - Een centrumplan leidt dat de stad Steenbergen functioneert als een prettig winkel- en verblijfsgebied. - StadHaven ontwikkelt tot recreatieve Waterpoort, die stad en haven verbindt. - Behoud detailhandel in overige kernen. - Investeren in kwaliteit en benutten toeristisch recreatieve potentie noodzakelijk voor toekomstbestendige detailhandelsstructuur.

2 Inleiding

2.1 Aanleiding

De gemeente Steenbergen stelt een herijking van de economische visie op voor de periode 2015-2018. In het coalitieakkoord is de economie als belangrijke pijler benoemd voor de komende collegeperiode. Dit is ook overgenomen in het raadsprogramma. De herijking biedt een visie op hoofdlijnen op basis van vier hoofdthema's en een vertaling en nadere uitwerking in vijf sectoren.

De basis van het huidige beleidsplan is goed en blijft daarmee van kracht. Veranderingen en ontwikkelingen geven wel aanleiding om te komen tot een actualisering en verdieping van de economische visie. De opgave is dan ook in gezamenlijkheid door te bouwen op het bestaande en goede economisch fundament, zoals de titel van de herijkte visie weerspiegelt.

Samen doorbouwen op het economisch fundament

In de herijkte visie zijn duidelijke keuzes gemaakt en op enkele thema's zwaarder ingezet. In deze visie, geënt op het jaar 2020, is daarom niet opnieuw uitvoerig een economisch profiel van het heden gemaakt, maar wordt volstaan met de belangrijkste kerncijfers, relevante beleidscontext en een geactualiseerde SWOT-analyse. Voor meer achtergrond over de economische structuur van Steenbergen wordt dan ook verwezen naar de economische beleidsvisie 2009-2020.

Naast de visie op hoofdlijnen op basis van vier hoofdthema's (werkgelegenheid & arbeidsmarkt, regionale samenwerking, promotie & marketing en dienstverlening) zijn vijf sectorale visies opgesteld (industrie en bedrijventerreinen, topsector agrofood – biobased, landbouw, detailhandel en toerisme en recreatie). Niet iedere sector komt door de keuze voor vier hoofdthema's evenredig aan bod in de hoofdlijnenvisie. Deze sectorale visies vormen daarom enerzijds een samenvatting van de hoofdlijnen en anderzijds een eigen weergave en nadere detaillering op het niveau van de sector.

De inhoud van de herijkte visie is door de gemeente in nauwe samenwerking met de samenwerkingspartners opgepakt, waaronder het Ondernemers Platform Steenbergen, Retail Platform Steenbergen, Koninklijke Horeca Nederland afdeling Steenbergen, de ZLTO

afdeling Steenberg/Bergen op Zoom, het AFC Nieuw Prinsenland. Daarnaast zijn ambtelijke specialisten van de gemeente Bergen op Zoom, de Regio West-Brabant en de Provincie Noord-Brabant, werknemersvertegenwoordigers meerde malen geraadpleegd. Deze samenwerking heeft als doel in te zetten op een gedragen uitvoering van acties en projecten.

2.2 Proces

Met de ondernemersverenigingen is in maart 2014 een bijeenkomst gehouden over de huidige economische visie. In deze bijeenkomst stond centraal wat goed is gegaan en wat minder goed, wat nog actueel is en wat er is veranderd. Deze bijeenkomst bood daarmee het startpunt voor de herijking van deze visie. Op 19 juni 2014 is vervolgens een beeldvormende vergadering gehouden over de Steenbergse economie. Op basis van enkele thema's is een discussie gevoerd tussen ondernemers en professionals en heeft de gemeenteraad zich een beeld gevormd van kansen en ontwikkelingen. Verschillende mondelinge en schriftelijke consultatiemomenten hebben vervolgens plaatsgevonden met de samenwerkingspartners.

2.3 Leeswijzer

De herijkte visie is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 1 is een kernachtige samenvatting weergegeven. Hoofdstuk 3 bevat een herijking van het economisch profiel door weergave van de relevante beleidscontext op verschillende schaalniveaus (paragraaf 3.1), de belangrijkste kerncijfers (paragraaf 3.2) en een actualisatie van de SWOT analyse (paragraaf 3.3). In hoofdstuk 4 is de herijkte visie geformuleerd op basis van een viertal hoofdthema's. De vijf sectoren zijn in hoofdstuk 5 uiteengezet (figuur 2.1).

Figuur 2.1: Vier hoofdthema's en vijf sectoren herijkte economische visie

Hoofdstuk 4: Herijking economische visie op hoofdlijnen			
Paragraaf 4.1 Werkgelegenheid & Arbeidsmarkt	Paragraaf 4.2 Regionale Samenwerking	Paragraaf 4.3 Marketing & Promotie	Paragraaf 4.4 Dienstverlening
Hoofdstuk 5: Herijkte economische visie per sector			
Paragraaf 5.1 Koers sector Industrie en Bedrijventerreinen			
Paragraaf 5.2 Koers topsector Agrofood – Biobased			
Paragraaf 5.3 Koers sector Landbouw			
Paragraaf 5.4 Koers sector Detailhandel			
Paragraaf 5.5 Koers sector Toerisme en Recreatie			

Ieder hoofdthema is opgebouwd uit vier subparagrafen.

- Huidige beleidsvisie: korte samenvatting op basis van de huidige economische beleidsvisie 2009-2020;
- Veranderingen en ontwikkelingen: korte samenvatting resultaten van de uitvoering van de beleidsvisie en benoeming relevante nieuwe ontwikkelingen en kansen;
- Conclusie: de hoofdconclusie, die volgt uit de huidige beleidsvisie en de veranderingen en ontwikkelingen;
- Visie: voor elk van de vier hoofdthema's is een visie opgesteld met betrekking tot de economische ontwikkeling van Steenberg en in 2020.

Deze hoofdthema's zijn vervolgens op de sectoren geprojecteerd, samengevat en nader uitgewerkt in de sectorale visies in hoofdstuk 5. Hoofdstuk 6 bevat de literatuurlijst.

3 Herijking Economisch profiel

3.1 Belangrijkste kerncijfers

Het vigerende economische beleidsplan biedt kernwaarden tot het jaar 2009. Sindsdien is de economische crisis manifest geworden. Een update van de belangrijkste cijfers geeft een beeld van de ontwikkelingen en trends binnen de lokale en regionale economie. Het meest actuele werkgeluidsonderzoek van de Regio West Brabant (2014) is als bron gebruikt. Met name de trends met betrekking tot werkgelegenheid en arbeidsmarkt zijn belangrijke graadmeters voor de Steenbergse economie. In figuur 3.1 is een aantal kengetallen weergegeven.

Figuur 3.1: Kengetallen Gemeente Steenberg en Regio West-Brabant

	Jaar	Inwoners	Opp. Km ²	Beroeps- bevolking	Participatie- graad	Werklozen	NWW ¹ %
Steenbergen	2014	23.374	159,1	10.400	70,9 %	832	8,0%
	2013	23.400	159,1	10.900	73,3 %	619	5,7%
	2012	23.354	159,1	10.600	74,7 %	529	5,0%
	2009	23.300	159,1	10.830	69,1 %	554	5,1%
West- Brabant	2014	692.039	1.699,3	3226.630	72,2%	25.763	7,9%
	2013	690.166	1.699,3	324.000	73,3 %	19.765	6,1%
	2012	688.398	1.699,3	330.270	71,6 %	17.251	5,2%
	2009	677.810	1.699,3	318.830	69,8 %	17.617	5,5%

Daling in werkgelegenheid en stijging van vestigingen

In de periode 2009-2014 zijn twee belangrijke ontwikkelingen zichtbaar op het gebied van arbeidsplaatsen en vestigingen. In figuur 3.2 is sprake van een daling van het aantal banen. Het betreft een relatieve afname van -3,9% over de periode 2009-2014 (298 arbeidsplaatsen). Ten opzichte van de Regio West-Brabant (-3,7%) is dit een iets grotere afname. In tegenstelling tot het aantal arbeidsplaatsen is het aantal vestigingen in figuur 3.3 in deze periode binnen de gemeente gestegen met 7,9% (142 vestigingen). In de Regio West-Brabant is het aantal vestigingen gestegen met 16%. In figuur 3.4 zijn beide ontwikkelingen grafisch vormgegeven.

¹ Niet werkenden werkzoekenden

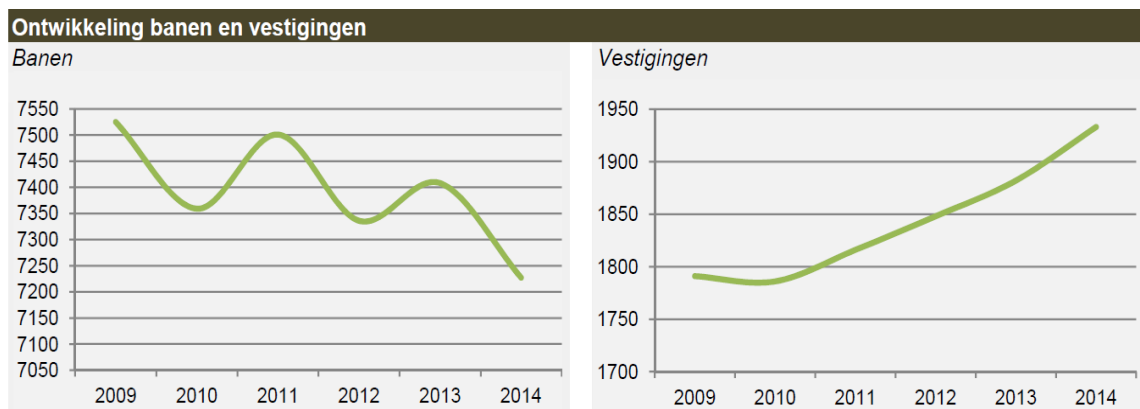
Figuur 3.2: Ontwikkeling aantal banen 2009-2014

Banen	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Steenbergen	7.525	7.359	7.501	7.336	7.408	7.227
Groei %		-2,2%	1,9%	-2,2%	1,0%	-2,4%
West-Brabant	333.464	332.531	337.778	330.078	325.713	320.972
Groei %		-0,3%	1,6%	-2,3%	-1,3%	-1,5%

Figuur 3.3: Ontwikkeling aantal vestigingen 2009-2014

Vestigingen	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Steenbergen	1.791	1.786	1.816	1.848	1.882	1.933
Groei %		-0,3%	1,7%	1,8%	1,8%	2,7%
West-Brabant	49.213	50.323	52.598	53.503	55.613	57.253
Groei %		2,3%	4,5%	1,7%	3,9%	2,9%

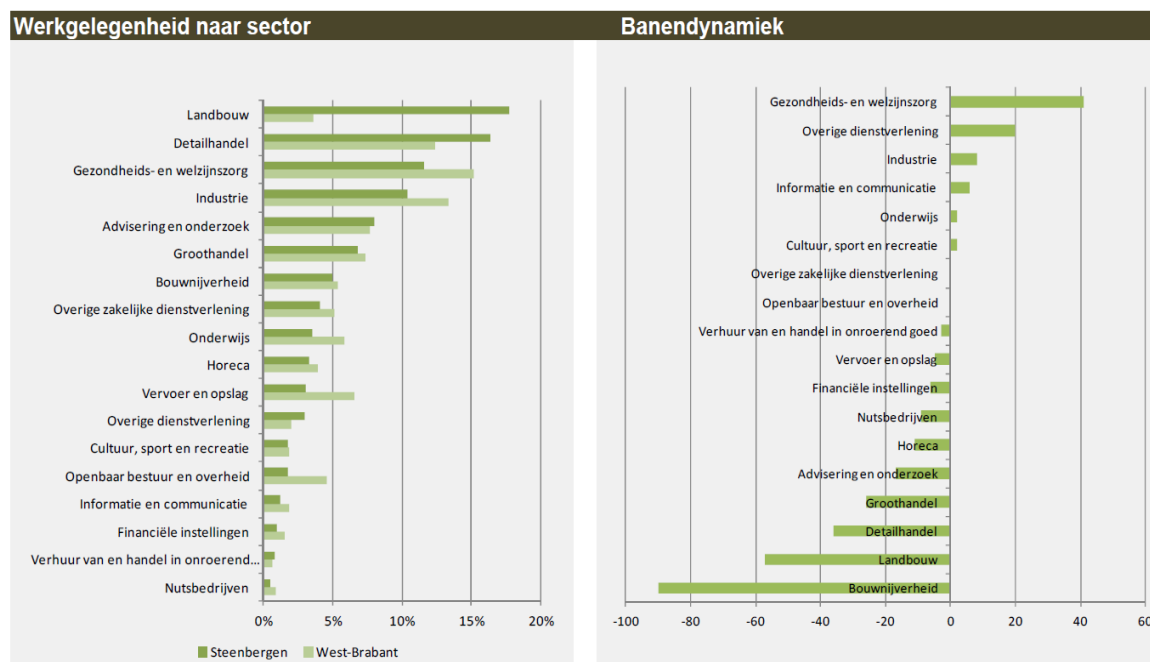
Figuur 3.4: Ontwikkeling aantal Steenbergse banen en vestigingen in beeld.

Arbeidsdynamiek per sector

Figuren 3.5 en 3.6 specificeren het beeld per sector; de werkgelegenheid en banendynamiek. Landbouw en detailhandel zijn belangrijke sectoren voor de werkgelegenheid. In de periode 2013 - 2014 is het aantal banen binnen de landbouw (-57) en bouwnijverheid (-90) het sterkst gedaald. Ook de werkgelegenheid in de detailhandel staat onder druk.

Figuur 3.5: Werkgelegenheid per sector *Figuur 3.6: Banendynamiek per sector*

In figuur 3.7, de verdeling van het aantal banen en vestigingen per grootteklasse, blijkt dat er ten opzichte van 2013 met name een toename is van eenpersoonsondernemingen. Bij de overige grootteklassen is sprake van een afname van het aantal banen en vestigingen. Ook is het aantal starters weer aan het groeien. Het aantal starters is op basis van figuur 3.8, na een sterke daling van 2009 over 2010, gestaag gegroeid in de periode 2010-2014.

Figuur 3.7: Ontwikkeling aantal banen en vestigingen per grootteklasse

	1 wp	2 - 9 wp	10 - 49 wp	50 - 249 wp
Aantal banen 2014	1.217	2.153	1.570	2.287
Aantal vestigingen 2014	1.217	594	88	23
Banenontwikkeling	6,1%	-0,8 %	-7,9%	-4,1%
Vestigingsontwikkeling	6,1%	-2,3%	-8,3%	-4,2%

Figuur 3.8: Opleidingsniveau beroepsbevolking

Steenbergen	Totaal	Laag	Midden	Hoog	Onbekend
Bevolking 15-65 jr.	14.700	5.300	5.900	3.200	300
Percentage (%)	100	36	40	22	2

Bron: CBS; Beroepsbevolking; gemeente; peildatum 2013

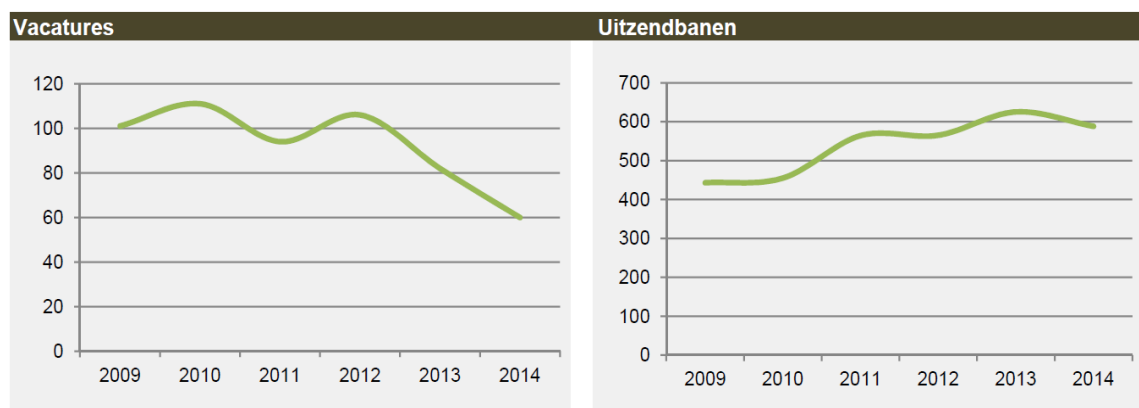
Figuur 3.9: Ontwikkeling aantal starters

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Aantal starters	265	106	136	154	165	161

Tot slot is in de figuren 3.9 en 3.10 een beeld gegeven van het aantal vacatures en uitzendbanen. In lijn met de economische crisis is het aantal vacatures gedaald van 100 in 2009 naar 60 in 2014. Het aantal (flexibele) uitzendbanen is echter gestegen naar circa 580 in 2014.

Figuur 3.9: Ontwikkeling aantal vacatures

Figuur 3.10: Ontwikkeling aantal uitzendbanen

Conclusie

Over de periode 2009 - 2014 heeft de economische crisis zijn dieptepunt bereikt, waarbij de bouw- en landbouwsector en detailhandel onder druk staan en ZZP-ers de nieuwe trend zijn op de arbeidsmarkt. De crisis, maar ook factoren als toenemende concurrentie, opkomst van het nieuwe winkelen, verklaart de daling van het aantal banen de afgelopen jaren. De stijging van het aantal eenpersoonsbedrijven heeft te maken met het stabiele aantal starters de afgelopen jaren (onder andere door mensen, die vanuit een WW-uitkering als ZZP-er gestart zijn).

3.2 Beleidscontext

In deze paragraaf is de relevante beleidscontext voor de gemeente Steenbergen weergegeven. Het betreft hier een samenvatting van de belangrijkste kaders, visies en vigerende samenwerkingsverbanden, die invloed (kunnen) hebben op de economische ontwikkeling van de gemeente Steenbergen. Respectievelijk zijn belicht:

- Europees,
- Landelijk,
- Provinciaal,
- Zuidwest Nederland: Strategic Board Delta Regio,
- Valueport,
- West Brabant,
- Brabantse Wal, Waterpoort en Landschappen van Allure.

Europees

De Regio Zuid (Limburg, Noord-Brabant, Zeeland) ontwikkelt een regionale ontwikkelingsstrategie, waarin de economische ontwikkelingskracht aantoonbaar in beeld is gebracht. Deze strategie is van grote waarde, omdat de Europese Unie in het kader van de inzet van structuurfondsen voor de periode 2014-2020 een zogenaamde smart specialisation strategie (RIS3) voorwaardelijk maakt. De RIS3 ondersteunt daarmee het topsectorenbeleid van het Rijk. In de strategieontwikkeling voor de Regio Zuid zijn Agrofood samen met High Tech Systems en Materials en Chemie en Materialen als internationale topclusters betiteld. Het cluster Biobased wordt hierbij beschouwd als een van de topclusters met een internationale potentie. De ontwikkelingsstrategie is tot stand gekomen in nauwe samenwerking tussen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheden (provincies, regio's en steden). Het uitbouwen van innovatiekracht en het benutten van de potenties is hierbij van belang. De Strategic Board Delta Region is een van de belangrijke strategische partners in de RIS3, die daarbinnen ook de belangen van de Regio West-Brabant vertegenwoordigt.

Landelijk

Op landelijk niveau is het topsectorenbeleid van kracht. Uitgangspunt daarbij is de samenwerking tussen bedrijfsleven, onderwijsinstellingen en overheden. Nederland wil een structurele positie innemen in de top 5 van de meest concurrerende economieën. De topsector agri & food is een van de negen topsectoren. De topsectoren zien de Biobased Economy bovendien als een kansrijk cross sectoraal thema, waarbij concurrentiekracht en

duurzaamheidsvraagstukken (onder andere energiezekerheid, klimaatverandering en grondstoffenvoorziening) in elkaars verlengde liggen. Instrumenten zijn:

- Innovatiecontracten, waaraan circa 200 bedrijven hun commitment hebben gegeven met diverse speerpunten;
- Voor het MKB kan het Transitiehuis voor de Biobased Economy een rol spelen in samenwerking met kennisinstellingen en de regio om de toegang tot onderzoek en kansen in de markt te versnellen;
- Om de cross-sectorale aanpak in een internationale context voort te zetten, is een Topconsortium voor Kennis en Innovatie voor de Biobased Economy ingesteld. Dit consortium heeft een regiefunctie.

Provinciaal

Op provinciaal niveau is het Economisch programma Brabant 2020 relevant. De Provincie wil behoren tot de top-5 van de meest innovatieve regio's in Europa. Zes clusters² zijn daarbij leidend, waaronder de speerpunten Agro Food en Biobased Economy.³ De ambitie van Brabant is om een biobased topregio van formaat te worden. Daarom moet de regio blijven innoveren en meer bedrijven meekrijgen in de Biobased Economy. Dit blijkt onder andere uit:

- Voor de Biobased economy is het Biobased Brabant Fonds ingesteld, dat wordt uitgevoerd door de BOM;
- Er is een Green Deal gesloten tussen de Provincie en het Rijk;
- Specifiek voor agrofood zijn de ambities ingevuld in het Innovatieprogramma agrofood 2020. Brabant wil tot de slimste en duurzaamste agrofoodregio's van Europa behoren en een wereldspeler van formaat zijn;

De Provincie richt zich in het Innovatieprogramma op actief programmamanagement, onder andere door samen te werken met landelijke en Europese partijen, het ontwikkelen en faciliteren van communicatie activiteiten en community building, lobbyactiviteiten richting Den Haag en Brussel en het matchen en inzetten van financieringsmogelijkheden. In het programma is de behoefte aan een 'biobased' economy, waarbij agro verbonden wordt met

² Daarnaast de clusters high-tech systems en materialen, life sciences/health, logistiek en maintenance.

³ Het Biobased Brabant Fonds is in het leven geroepen voor startende MKB-bedrijven, die bezig zijn met biobased innovaties. Om groeiplannen mogelijk te maken heeft de Provincie Noord-Brabant 10 miljoen euro beschikbaar gesteld. De BOM beheert het fonds. De Green Deal is bedoeld om kansrijke initiatieven op het gebied van duurzaamheid te stimuleren. De deal heeft de vorm van een garantieregeling. Projecten in de Biobased Economy op het gebied van demonstratiefabrieken, campusfaciliteiten en restwarmte komen voor garanties in aanmerking.

energie en grondstoffen, als een van de belangrijkste uitdagingen benoemd. Agro & Chemie wordt daarbij beschouwd als een van de zwaartepunten binnen agrofood, naast health & pharma in Noordoost Brabant, food & feed in Uden/Veghel en food & technology in Zuidoost Brabant.

Naast de focus op agrofood en biobased levert de Provincie een bijdrage aan de landschappelijke en toeristisch-recreatieve ontwikkeling van de Regio West-Brabant en de gemeente Steenbergen door inzet en investeringen met betrekking tot Landschappen van Allure (inzet Brabantse Wal) en Waterpoort.

Zuidwest Nederland: Strategic Board Delta Regio

De Strategic Board Delta Region is de netwerkorganisatie van samenwerkende bedrijven, overheden en kennisinstellingen - ofwel triple helix - in en voor de regio Zuidwest-Nederland. Doel van de Strategic Board is het duurzaam versterken van de economische ontwikkeling van de Delta Regio als topkennisregio op de speerpunten Biobased Economy, Logistiek en Maintenance. Daarmee draagt de Strategic Board bij aan de Nederlandse ambitie om tot de top vijf van kenniseconomieën in de wereld te behoren. Met het bedrijfsleven aan het roer, geeft de Strategic Board eensgezind en doelgericht uitvoering aan het positioneren en profileren van de Delta Regio als topkennisregio op de genoemde speerpunten. De Board doet dit op basis van de opgestelde koepelvisie 'Delta Region 2030: slim specialiseren, versneld duurzaam innoveren' gekoppeld aan een strategische agenda. De Regio West-Brabant is een van de initiatiefnemers en strategische partners van de Board.

Valueport

In het Bestuurlijk Overleg MIRT in het najaar van 2012 is gesproken over de Gebiedsagenda Brabant, waarin de toekomstige ontwikkeling van het (deel)gebied Maintenance Valley als één van de vier hoofdpunten is benoemd (naast Brainport, Logistiek en Agrofood). Om beter grip te krijgen op de samenhang en toekomstpotentie van het gebied is besloten een verdiepend onderzoek uit te voeren naar het (nationaal) economisch belang van Maintenance Valley, als onderbouwing voor eventuele vervolgtacties. Op basis van het onderzoek is de werktitel 'Valueport' ontstaan. De regio West-Brabant vormt daarmee, samen met de regio Midden-Brabant (Tilburg) Valueport; de schakel tussen de Mainports Rotterdam en Antwerpen, Brainport en Europese regio's als het Ruhrgebied en de Vlaamse Ruit. Deze regio, van Bergen op Zoom tot Waalwijk en Tilburg, is de 'port' die optimaal

gebruik maakt van de stromen uit de Mainports Rotterdam en Antwerpen en de kennis uit de Brainport. De Valueport biedt ruimte, faciliteiten, maakindustrie, expertise en arbeidspotentieel en andere essentiële ingrediënten die de andere 'ports' nodig hebben om (als erkende motoren van de Nederlandse en Vlaamse economie) nog beter te kunnen presteren. Valueport heeft daarnaast ook 'waarde' in zichzelf onder andere met sterke, groeiende bedrijven op nationaal niveau.

West-Brabant

Op regionaal niveau is de Strategische agenda West-Brabant 2012-2020 leidend. Deze agenda is daarmee ingebracht in de Strategic Board Delta Region. De Regio West-Brabant is een van de strategische partners.

- De topsectoren Maintenance, Logistiek en Biobased Economy zijn de drie economische dragers die er op (inter)nationaal gebied toe doen.
- Ten aanzien van speerpunt Biobased wil de regio tot de top-3 regio's in Europa gaan behoren. De focus is daarbij vooral gericht op 'Agro meets Chemistry'.
- Daarnaast staat in de strategische agenda voorop dat de bestaande ondernemers het fundament vormen voor de West-Brabantse economie en werkgelegenheid. De topsegmenten kunnen maximaal succesvol zijn als ook innovatie binnen het MKB door middel van business to business-samenwerking wordt gestimuleerd.
- Ook zorg economie, landbouw (onder andere agrofood) en toerisme & recreatie zijn belangrijke dragers voor de regio, ook op het gebied van werkgelegenheid. De genoemde dragers hebben randvoorwaarden nodig om volledig tot bloei te kunnen komen, onder andere op het gebied van bereikbaarheid, afgestemde opleidingen en een aantrekkelijke leefomgeving.
- De regio heeft daarnaast ook een regionale detailhandelsvisie ontwikkeld; de bedrijventerreinen- en kantorenvisie zijn in (her-)ontwikkeling.

Brabantse Wal, Waterpoort en Landschappen van Allure

Op het niveau van de Brabantse Wal is de Gebiedsvisie Brabantse Wal leidend. De Brabantse Wal dient een nog aantrekkelijker woon-, werk- en recreatiegebied te worden met een breed draagvlak, netwerk en betrokkenheid in de streek. Hiervoor is een gebiedsagenda en een regiomarketingvisie opgesteld. De Gebiedsagenda gaat over de ambities voor de komende tien jaar en een actieprogramma van de streek. De regiomarketingvisie gaat over het vermarkten van de Brabantse Wal op het gebied van wonen, werken en recreëren. Met het provinciale investeringsprogramma voor natuur- en landschapsprojecten Landschappen van Allure wordt fors geïnvesteerd in de Brabantse Wal. Een van de belangrijke projecten is

de West-Brabantse Waterlinie.

Waterpoort is daarnaast de naam van de gebiedsontwikkeling rond het Volkerak-Zoommeer, op de kruising van de provincies Noord-Brabant, Zuid-Holland en Zeeland. Waterpoort verbindt en brengt ondernemers, overheden en burgers met initiatieven samen. Bij de gebiedsontwikkeling van Waterpoort werkt de Provincie Noord-Brabant samen met partijen rondom het Volkerak-Zoommeer binnen en buiten de provinciegrenzen gericht op een goed leef- en vestigingsklimaat. Daarom investeert de Provincie in de ruimtelijke samenhang van Waterpoort en acht andere Brabantse gebieden, waar de verschillende belangen en schaalgroottes van ruimtelijke opgaven een evenwichtige, hoogwaardige ontwikkeling in de weg staan. Door ze zo aan elkaar te verbinden, dat ze elkaar versterken, worden de kwaliteit en eigenheid van de gebieden als geheel vergroot. Initiatieven en projecten zijn onder andere gericht op versterking van vestigingen en forten, het verbinden van waterpoorten (in Steenbergse onder andere de haven van Steenbergse en Benedensas) en impulsen voor de landbouw.

3.3 Actualisatie SWOT analyse

Sterke punten	Zwakke punten
• Gunstige ligging tussen Rotterdam en Antwerpen. Doortrekking en daarmee ligging aan A4, ontlastend N259. • Kernwaarden rust, ruimte, natuur en water. • Aanhoudende groei aantal vestigingen (sinds 2008), starters, zzp-ers, maar ook vestigingen > 50 werkzame personen. • Realisatie StadHaven, AFC Nieuw Prinsenland en uitbreiding Reinierpolder I. • Actieve ondernemersverenigingen en sterke dorpsraden. • Agrarische gemeente met goede factoren. (grond, klimaat, licht, geschiedenis) en differentiatie van agrarische bedrijven, onder andere van suikerbiet tot glastuinbouw, aardappel, ui. • Lokaal verzorgende functie detailhandel. Retail in het centrum met gratis parkeren. • Aanwezigheid havens in verschillende kernen voor recreatie en toerisme. • Toeristisch-recreatieve ontwikkeling (Brabantse Wal en Waterpoort). • Samenwerking overheid en ondernemers is goed.	• Grote uitgaande pendel. • Te weinig gekwalificeerd personeel bedrijfsleven, ontbreken van hoger en vervolgonderwijs. • Daling werkgelegenheid sinds 2011 (met name door banenverlies groothandel), in lijn met het West-Brabantse gemiddelde. • Onvoldoende grip op arbeidsmarktproblematiek. • Steenbergse ondernemer is te bescheiden. • Detailhandelsfunctie onder druk, te kort aan middelgrote winkelvolumes en trekkers. • Beperkte dag- en verblijfsrecreatie. • Onvoldoende inzicht in kwaliteit van de gemeentelijke dienstverlening aan de ondernemer. • Acquisitie, accountmanagement en promotie in ontwikkeling. • Ontbreken centraal economisch platform; eenduidige koers centrum Steenbergse ontbreekt.
Kansen	Bedreigingen
• Economische ontwikkelingskansen door doortrekking A4. • Doorontwikkeling en versterking cluster AFC Nieuw Prinsenland; verbinding Agro meets Chemistry en positionering Bio Based Delta; vestiging Cosun Food Technology Centre. • Wegvallen Suikerquotum per 1 januari 2017; suiker als bron voor chemicaliën en materialen. • Verduurzaming, verwaardig en verbreding in agrarische sector. • Benutten beleidsaandacht en -ondersteuning van hogere overheden in het bijzonder op het gebied van Biobased en toerisme & recreatie. • Benutten toeristisch-recreatieve kansen (onder andere water versus land, ontwikkeling jachthavens,	• Ontgroening (vertrek jongeren) en vergrijzing (beroeps) bevolking. • Leefbaarheid kernen (leegloop). • Concurrentie van andere steden en gemeenten. • Klemmende regelgeving. • Onvoldoende focus in regionale samenwerking. • Versnippering promotie en marketing. • Recreatie achter sluiten. • Economische onzekerheid (trend van stijging uitzendbanen versus daling vacatures). • Toenemende internetaankopen hebben negatief effect op de middenstand.

benutten Zuidwaterlinie/Waterpoort, promotie, vergijzing (50+)). • Zilt Volkerak-Zoommeer voor recreatie en visserijsector, waarbij zoetwatervoorziening agrarische sector gewaarborgd blijft. • Samenhang sectoren. • Participatiewet en regionale human capital agenda's.	
--	--

4 Herijking economische visie op hoofdlijnen

In dit hoofdstuk is de herijking van de visie op hoofdlijnen weergegeven, bestaande uit vier hoofdthema's (werkgelegenheid & arbeidsmarkt, regionale samenwerking, promotie & marketing en dienstverlening) zijn vijf sectorale visies opgesteld (industrie en bedrijventerreinen, topsector agrofood – biobased, landbouw, detailhandel en toerisme en recreatie).

De vier hoofdthema's zijn opgebouwd op basis van vier subparagrafen.

- Huidige beleidsvisie: korte samenvatting op basis van de huidige economische beleidsvisie 2009-2020;
- Veranderingen en ontwikkelingen: korte samenvatting resultaten van de uitvoering van de beleidsvisie en benoeming relevante nieuwe ontwikkelingen en kansen;
- Conclusie: de hoofdconclusie, die volgt uit de huidige beleidsvisie en de veranderingen en ontwikkelingen;
- Visie: voor elk van de vier hoofdthema's is een visie opgesteld met betrekking tot de economische ontwikkeling van Steenbergen in 2020.

Deze hoofdthema's zijn vervolgens op de sectoren geprojecteerd, samengevat en nader uitgewerkt in de sectorale visies in hoofdstuk 5.

4.1 Hoofdthema Werkgelegenheid & arbeidsmarkt

4.1.1 Huidige beleidsvisie

In de economische beleidsvisie 2009-2020 is het versterken van de werkgelegenheid een rode draad om de lokale economie te versterken. Een goed bedrijfsleven en ondernemerschap maken hier onderdeel van uit. In de visie is duidelijk aangegeven dat er sinds 2002 en in de komende jaren praktisch geen uitgeefbaar gemengd bedrijventerrein aanwezig is. Dit vormt een rem op de groei van de werkgelegenheid. De ontwikkeling van het AFC Nieuw Prinsenland daarentegen is in deze visie duidelijk benoemd als een kans voor werkgelegenheidsontwikkeling voor agrofood gerelateerde bedrijvigheid en synergie met de landbouwsector. Ook voor de sector toerisme en recreatie werden groeikansen voorzien; al lag de nadruk minder op een stevige werkgelegenheidsgroei.

Naast fysieke uitbreidingsruimte voor bedrijventerreinen, is ook een goed functionerende arbeidsmarkt van belang. De beschikbaarheid van voldoende en een kwalitatief (qua opleiding en ervaring) aansluitende beroepsbevolking zijn randvoorwaarden voor het gevestigde bedrijfsleven en het aantrekken van werkgelegenheid. In de huidige visie is geconstateerd dat de arbeidsmarkt onder druk staat. De invloed van een relatief hoog uitgaande pendel, vergrijzing en ontgroening, een relatief groot aandeel aan lager opgeleiden, het ontbreken van praktisch vervolgonderwijs en het gemis van hoger beroepsonderwijs is groot.

4.1.2 Veranderingen en ontwikkelingen

- **De A4**, ten westen van Steenberg tuss Dinteloord en Bergen op Zoom is vanaf 24 november 2014 in gebruik. De nieuwe snelweg is daarmee een belangrijke ader voor (vracht)verkeer tussen Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen en betekent een verkorte reistijd in relatie tot de overvolle snelwegen A16 en A17. Bovendien ontlast de A4 de N259 en verbetert daarmee het woon- en leefmilieu. De A4 brengt diverse impulsen en ontwikkelingskansen met zich mee, die kunnen leiden tot een versterking van de economie en arbeidsmarkt.
- **Het AFC Nieuw Prinsenland** wordt ontwikkeld met een oppervlakte van 70 ha. bruto bedrijventerrein. Aangrenzend wordt een glastuinbouwgebied ontwikkeld. Insteek is om het agrofoodcluster rondom Suiker Unie te versterken met bedrijvigheid, die past binnen het cluster, waarmee een bijdrage wordt geleverd aan de werkgelegenheid en een circulaire economie.

- Op het gebied van **arbeidsmarkt en relatie met het onderwijs** is geen directe voortuitgang geboekt. Er is vooral meer behoefte aan inzicht in kansen en instrumenten, waarmee de tendensen effectief te verzachten c.q. te keren zijn. Binnen de regio staat de arbeidsmarkt onder grote druk door de sluiting van diverse grote spelers. Tetra Pak en Phillip Morris (beëindiging sigarettenproductie) zijn hiervan twee voorbeelden.
- **De participatiewet** is een andere belangrijke ontwikkeling in relatie tot de arbeidsmarkt. Deze wet wordt omgevormd tot een voorziening/regeling met zoveel mogelijk gelijke rechten, plichten en arbeidsmarktkansen voor mensen met (gedeeltelijk) arbeidsvermogen die onder de gemeentelijke verantwoordelijkheid vallen⁴. De huidige gemeentelijke doelgroep wordt daarmee uitgebreid. In het Sociaal Akkoord zijn afspraken gemaakt over het door de overheid en werkgevers samen beschikbaar stellen van 125.000 banen/werkplekken⁵ voor mensen met een beperking in de periode tot en met 2024. Deze extra banen zijn bestemd voor mensen met een arbeidsbeperking, die niet in staat zijn een inkomen op het niveau van het wettelijk minimumloon te verdienen. De Participatiewet heeft deze garantiebannen als uitgangspunt en kent een regionale vertaling. Het Regionaal Werkbedrijf West-Brabant is een bestuurlijk samenwerkingsverband van regiogemeenten, UWV, werkgevers, onderwijs en vakbonden. Daarbij is door de wetgever nadrukkelijk aangegeven dat het niet gaat om een nieuwe structuur te bouwen, maar dat wordt voortgeborduurd op bestaande netwerken en samenwerkingsverbanden. De huidige uitvoeringsstructuur van het Regionaal Platform Arbeidsmarkt West-Brabant met betrokkenheid van kenniscentra, werkgevers en gemeenten en de regionaal gecoördineerde werkgeversbenadering, biedt een goede basis voor het bij elkaar brengen van baanafspraken en te plaatsen doelgroepen.

4.1.3 Conclusie

De regionale arbeidsmarkt ontwikkelingen, opening van de A4, de ontwikkeling van het AFC Nieuw Prinsenland, de verbinding tussen lokale werkgevers en onderwijs en de invoering van de participatiewet bieden grote uitdagingen en kansen op het thema werkgelegenheid/ arbeidsmarkt voor de gemeente samen met het bedrijfsleven en de regio.

⁴ de Wet sociale werkvoorziening, nieuwe instroom arbeidsgehandicapten (voorheen Wet Wajong) en de huidige Wet werk en bijstand.

⁵ 25.000 door de overheid, 100.000 markt. Voor de Brabantse Wal geldt voor 2015 een doelstelling van 96 banen (73 markt, 23 overheid).

4.1.4 Visie Werkgelegenheid & arbeidsmarkt

In 2020 heeft de gemeente op een actieve wijze bijgedragen aan het stimuleren en aantrekken van bedrijven met een hoog werkgelegenheidskarakter en het beter benutten van de lokale arbeidsmarkt. De uitbreiding van Reinierpolder I heeft geleid tot nieuwe bedrijvigheid en banen. Er is daarmee afscheid genomen van een fysieke rem op de groei van de werkgelegenheid. De **strategische ligging van de A4 gemeenten**, waaronder Steenbergen, is onder invloed van een verdere maritiem-logistieke groei van beide mainports manifest geworden. Door de toenemende oriëntatie op de A4-gemeenten, behoefte van bedrijven om logistieke netwerken te verknopen en kansen voor multimodaal vervoer is een actievere samenwerking ontstaan. De gemeente zet bovendien in op het opstellen en de uitvoering van een actieplan 'kansen A4', om de potenties van de nieuwe verbinding te borgen in bestaande en nieuwe economische activiteiten.

De eerste fase van het AFC Nieuw Prinsenland wordt volledig uitgegeven. Steenbergen in 2020 heeft stevig werk gemaakt van haar agrofood-identiteit. Op het gebied van de **Biobased economy** hebben de gemeenten Steenbergen en Bergen op Zoom bovendien de handen ineengeslagen. De gemeenten geven in samenwerking met partners gezamenlijk uitvoering aan de acquisitie van bedrijven om potentiële werkgelegenheid in deze nieuwe economie aan te trekken en te ontwikkelen. Bij de gezamenlijke acquisitie staat voor Steenbergen versterking van het AFC Nieuw Prinsenland en de waardeketen 'Agro meets Chemistry' centraal. Bovendien draagt het verwerken van landbouwproducten in relatie tot het AFC bij aan het vitaal houden van de bestaande landbouw.

De toeristische ontwikkeling van Steenbergen is, als onderdeel van de Brabantse Wal en Waterpoort, al een aantal jaren bezig. De in deze sector beoogde werkgelegenheidsgroei blijft als stip op de horizon staan. De gemeente heeft daarom actief geïnvesteerd in de projecten die de toeristische kernkwaliteiten van Steenbergen uitnuttten en haar historie tot levend commercieel erfgoed maken.

Met het thema werkgelegenheidsontwikkeling op het gebied van **detailhandel en de landbouw (zonder relatie met het AFC)** is de rol van de gemeente vooral faciliterend van aard en wordt volstaan met kwalitatieve impulsen. Deze impulsen dienen bij te dragen aan het behoud en de expansie van bestaande bedrijven, versterken van lokaal ondernemerschap en het verbinden van ondernemers en sectoren. De gemeente heeft een welkome houding naar nieuwkomers, maar gaat hier voor deze sectoren niet actief naar op zoek.

De **participatiewet** is aangegrepen om een actieve werkgeversbenadering te hanteren gericht op het matchen van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, waarbij vooral ingezet is op het faciliteren van de zelfredzaamheid van werkzoekenden. De gemeente Steenbergen is daarom actief aangehaakt op de gecoördineerde werkgeversdienstverlening, die door de Regio West-Brabant, UWV, gemeenten en onderwijs is uitgerold. De gecoördineerde werkgeversbenadering kent vijf speerpunten, die allen bijdragen aan het verbeteren van de werkgeversbenadering en –dienstverlening: één visie: meer uitstroom en een tevreden klant, één regionaal marktbewerkingsplan, één aanspreekpunt voor werkgevers, één menukaart (uniformering instrumenten en aanpak) en één registratiesysteem voor vacatures en werkzoekenden. De gemeente heeft daarbij prestatieafspraken vastgelegd op het gebied van matching en ervoor gezorgd dat de ondernemers- en winkeliersverenigingen en grote werkgevers in de gemeente aangehaakt en betrokken zijn.

Met het aantrekken van nieuwe bedrijven heeft de gemeente proactief gewezen op de maatschappelijke verantwoordelijkheid van werkgevers en is lokale werkgelegenheidscreatie (ook aan de onderkant) een nog belangrijker vestigingscriterium geworden. De bestaande mismatch op de **arbeidsmarkt**, die met nieuwe lokale banen niet kan worden opgelost, is door de gemeente ingebracht op het regionale niveau; aldus matching met regionale werkgevers. Op het niveau van de regio is dan ook gezamenlijk verantwoordelijkheid genomen om de onevenwichtigheden in de lokale economie (met name de pendel en hoog aandeel lager opgeleiden) bij te sturen. De ontwikkeling van het AFC brengt daarnaast nieuwe werkgelegenheidsontwikkeling, ook op een hoger niveau met zich mee. De gemeente heeft samen met het AFC (incl. TOM) en de ZLTO laagdrempelige onderwijs- en kennisfaciliteiten georganiseerd; de vraag naar arbeidskrachten en kennis vanuit de gevestigde en nieuwe bedrijven is daarbij leidend geweest. Bovendien is de arbeidsmarkt-onderwijs relatie ook binnen de Human Capital Agenda van Agro meets Chemistry verankerd.

Genoemde ontwikkelingen hebben een focus op de creatie van arbeidsplaatsen voor laag- en middelbaar opgeleiden, gezien de samenstelling van deze arbeidsmarkt. De ontwikkeling van het AFC en de komst van het Cosun Food technology Centre (CFTC), als launching customer, specifiek brengt werkgelegenheidskansen voor hoger-opgeleiden.

4.2 Hoofdthema Regionale samenwerking

4.2.1 Huidige beleidsvisie

In de huidige beleidsvisie is het belang van regionale samenwerking erkend. 'De basis op orde op lokaal niveau' vormt een uitgangspunt voor regionale samenwerking. In de huidige beleidsvisie lag de focus met name op het belang van regionale samenwerking op het gebied van bedrijventerreinen. Een belangrijk actiepoint was het opstellen van een economische visie werklocaties voor de regio West-Brabant.

4.2.2 Veranderingen en ontwikkelingen

- De Gemeente Steenbergen heeft, als relatief kleine gemeente, in de afgelopen jaren beperkte invloed gehad op de ontwikkeling van de **regionale samenwerking in West-Brabant** (RWB). Gemeente Steenbergen is een relatief kleine gemeente qua inwoners binnen de RWB, die bestaat uit 19 gemeenten. De invloed als één gemeente binnen dit orgaan is daarmee klein. Onder regie van de regio zijn wel kaderstellende nota's opgesteld op het gebied detailhandel en in ontwikkeling op het gebied van bedrijventerreinen en kantoren.
- Daarnaast heeft de Regio West-Brabant een actieve, agenderende rol gekregen op het gebied van de **drie topsectoren**, die voor West-Brabant c.q. Zuidwest-Nederland van belang zijn: biobased economy (onder andere agrofood), logistiek en maintenance. De Regio West-Brabant is daarmee een van de belangrijke partners, om deze drie topsectoren op nationaal en internationaal niveau te laten vertegenwoordigen, in de opgerichte Strategic Board Delta Region; de Delta Regio (globaal: Zeeland, Midden- West-Brabant, Zuidelijk Zuid-Holland en Noord West Vlaanderen). In de activiteiten van de Regio West-Brabant worden deze speerpunten als volgt belicht:
 - Het belang van de moderne maakindustrie, die steeds schoner, slimmer en innovatiever wordt;
 - De biobased economy maakt onderdeel uit van deze moderne maakindustrie en betreft een cross-sectorale aanpak van agrofood en chemie;
 - Logistiek en maintenance zijn essentiële industrial services, die in Delta regio verband zullen worden versterkt;
 - Naast het inzetten op innovatie/business development binnen deze sectoren, wordt ook het thema techniekonderwijs in relatie tot de arbeidsmarkt belangrijker.
- Het **belang van regionale samenwerking** is alsmar groter geworden. Economische ontwikkelingen laten zich immers niet leiden door gemeentegrenzen. De realisatie van de A4

en onder druk staande multinationals, waaronder de beëindiging van de sigarettenproductie door Philip Morris in oktober 2014 zijn daarvan typische voorbeelden.

- Naast de Regio West- Brabant (=RWB) zijn er veel **meer natuurlijke samenwerkingspartners** (onder andere Brabantse Wal, Waterpoort, Starterscentrum, Delta Regio), op verschillende niveaus en vanuit verschillende thema's. De samenwerking en investeringen in toeristisch-recreatief opzicht zijn positief te noemen (Brabantse Wal, Waterpoort en Landschappen van Allure). Wel is meer richting gewenst vanuit welke rol de gemeente Steenbergen en met welke partners actiever samengewerkt dient te worden.

4.2.3 Conclusie

Niet alleen de kansrijkheid, maar ook de noodzaak tot samenwerking geven aanleiding om tot een actievere inzet te komen van de gemeente Steenbergen in de regio.

4.2.4 Visie regionale samenwerking

In 2020 heeft Steenbergen zich stevig gepositioneerd op regionaal niveau door samenwerking op **drie centrale schaalniveaus**, vanuit verschillende rollen:

- Agro meets Chemistry in de Biobased Delta;
- Brabantse Wal;
- Regio West-Brabant.

Door de versterking van de samenwerking zijn lokaal-economische speerpunten onderdeel geworden van regionale agenda's en vice versa. Daarnaast zijn de partnerschappen met de Provincie, het REWIN en de BOM versterkt. Met ruimte voor bedrijventerreinen en het AFC zijn het REWIN, de BOM en de TOM onmisbare partners geworden voor het aantrekken van bedrijven. De Provincie heeft een belangrijke rol op het gebied van lobby ten opzichte van het Rijk en Europa, bovendien investeert de Provincie actief met het Biobased Brabant Fonds en in toerisme en recreatie. De Regio West-Brabant neemt de regie om de Biobased economy als regionaal speerpunt door de te ontwikkelen.

Agro meets Chemistry in de Biobased Delta

De Delta regio neemt een koploperspositie in op het gebied van kennis- en businessdevelopment op de topclusters Biobased, Logistiek en Maintenance. De topsector Biobased economy is onderdeel van de **Delta Regio** onder de noemer **Biobased Delta**. Biobased Delta, met als focus 'Agro meets Chemistry', vertegenwoordigt een unieke samenwerking, waarin **biomassa, waardeketens, markten en human capital**, als de succesvolle ingrediënten voor de biobased economy, samenkomen. De gemeente

Steenbergen werkt samen met de gemeente Bergen op Zoom aan een uitnodigend investeringsklimaat, waarin bestaande en nieuwe ondernemers (en pioniers) worden ondersteund bij investeringen, vergunningen biobased proof worden en kennisontwikkeling via een gezamenlijke human capital agenda wordt gestimuleerd. Aan het AFC Nieuw Prinsenland met Suiker Unie als trekker en boegbeeld is aan de ondernemers de ruimte gegeven om vanuit biomassa te werken aan (nieuwe) groene bouwstenen en onderlinge symbiose en synergie bevordert; de Green Chemistry Campus (GCC) daarentegen om vanuit groene bouwstenen te werken aan nieuwe marktaplicaties.

Binnen Biobased Delta is het AFC Nieuw Prinsenland als een van de toplocaties benoemd. Gezien de focus van Steenbergen op de doorontwikkeling van het AFC Nieuw Prinsenland en Agro meets Chemistry, laat de gemeente zich vertegenwoordigen door de drijvende kracht van het AFC, Suiker Unie. De Regio West-Brabant en de Provincie Noord-Brabant dragen in de Delta bij om het AFC als een uniek internationaal agro (meets chemistry) productie-, -innovatie- en kenniscentrum voor het voetlicht te brengen. De human capital agenda van Agro meets Chemistry vindt onder andere aansluiting bij het Centre of Innovatief Vakmanschap Biobased Economy⁶ en het Centre of Expertise Biobased Economy⁷, waarbij onderwijs, kennisontwikkeling en innovatiebevordering op mbo en hbo niveau centraal staan.

Brabantse Wal

De economische samenwerking tussen de gemeenten Steenbergen, Bergen op Zoom, Tholen en Woensdrecht is geïntensiveerd. Naast Agro Meets Chemistry, is de focus op toeristisch-recreatieve gebiedsontwikkeling en gezamenlijke profilering onder de vlag van de Brabantse Wal verbreed naar andere beleidsterreinen. Zo is het Starterscentrum op het niveau van de Brabantse Wal georganiseerd. Er wordt in 2020 op structurele wijze gebruikt gemaakt van elkaars capaciteit op economische zaken, door het slim verdelen van werkzaamheden en projectleiders als trekkers van regionale ontwikkelingen te benoemen.

⁶ In het centrum op mbo niveau gaan onderwijs en bedrijfsleven intensief samenwerken bij de vormgeving en uitvoering van onderwijsactiviteiten, die nauw aansluiten bij de behoefte van het regionale bedrijfsleven in de sector van de 'groene chemie'. Namens ROC West-Brabant gaan Prinsentuin College (Breda), Radius College (Breda) en Markiezaat College (Bergen op Zoom) het CiV Biobased voor het mbo vormgeven.

⁷ Avans Hogeschool en HZ University of Applied Sciences zijn eigenaren van het Centre of Expertise Biobased Economy, officieel erkend door het ministerie van OCW. Hier werken ondernemers, wetenschappers, docenten en studenten samen aan het bevorderen van de kennis van, onderwijs over en onderzoek naar biobased economy op hbo niveau. Er wordt bovendien samengewerkt met enkele universiteiten, waaronder de Wageningen Universiteit.

Steenbergen draagt in toeristisch-recreatief perspectief vooral zorg dat het lokale aanbod goed aan bod komt binnen de Brabantse Wal. De gemeente heeft zich meer en meer gemanifesteerd als de Poort tussen het Water en de Wal (actieve verbinding met de gebiedsontwikkeling Waterpoort), als blijk van onderscheidend vermogen in deze regio. Daarnaast wordt op een gecoördineerde wijze afstemming geborgd met betrekking tot de potentie van de A4 voor de (her)ontwikkeling van werklocaties.

Regio West-Brabant

Het schaalniveau van de Regio West-Brabant wordt vooral benut om kennis en expertise uit te wisselen op verschillende beleidsterreinen en de samenwerking binnen de Brabantse Wal te positioneren. Succesvolle voorbeelden op het gebied van het nieuwe winkelen, het versterken van het ondernemersklimaat, samenwerking tussen ondernemers worden gedeeld en waar mogelijk worden lokale projecten en initiatieven opgeschaald. Regionale samenwerking is bittere noodzaak en de gemeente Steenbergen zit in 2020, mede gesteund door de A4, het AFC, regionale arbeidsmarkt, met meer gewicht aan tafel. Agro meets Chemistry vormt een inspiratiebron voor andere West-Brabantse gemeenten op het gebied van innovatie en duurzaamheid gericht op maatschappelijke uitdagingen. De Regio West-Brabant is een van regionale uitvoerders van het topsectorenbeleid en is daarmee een van de belangrijkste samenwerkingspartners van de gemeente, met name ten behoeve van positionering en lobby. De kaders op het gebied van detailhandel en bedrijventerreinen zijn en blijven leidend voor de gemeente, wel is eind 2020, onder invloed van de A4, een herijking van het regionale bedrijventerreinenbeleid gerealiseerd. Op het niveau van West-Brabant heeft Steenbergen zich, namens de Brabantse Wal ingezet, om de toeristische-recreatieve ontwikkelingsmogelijkheden voldoende onderscheidend te presenteren ten opzichte van andere gebieden, als de Baronie en de Brabantse Biesbosch, die door de regio ook worden behartigd.

4.3 Hoofdthema Marketing en Promotie

4.3.1 Huidige beleidsvisie

In de huidige beleidsvisie was een van de actiepunten gericht op het opzetten van centrumpromotie en het doen aan city marketing. De doelstelling hierbij was om Steenbergen op de kaart te zetten als aantrekkelijke gemeente om te wonen, te werken, te winkelen en te recreëren. Daarnaast was ook aangegeven in de visie dat het van belang was om het AFC Nieuw Prinsenland te promoten.

4.3.2 Veranderingen en ontwikkelingen

- Het actiepunt centrumpromotie/city marketing is niet uitgevoerd. Er is ten opzichte van de huidige beleidsvisie nog steeds aanleiding om de gemeente Steenbergen te promoten. Deze wens vloeit voort uit de getypeerde bescheidenheid van Steenbergen en het ontbreken van een eenduidige marketing- en promotiestrategie.
- Er zijn al verschillende voorbeelden van economische ontwikkelingen en initiatieven, waarbij promotie en marketing aan de orde is. Dit zijn onder andere de marketing en promotie van de Brabantse Wal, Waterpoort, de centrumpromotie Steengoed geïnitieerd vanuit het RPS, de profilering van het AFC Nieuw Prinsenland en promotie gericht op het acquireren van bedrijven voor de gemeente Steenbergen.
- In de beeldvormende vergadering van 19 juni 2014 is actief gesproken over de behoefte om aan marketing en promotie te doen. Hierbij is een discussie gevoerd of het verstandig is om één identiteit te promoten of het ook mogelijk is meerdere identiteiten of meerdere sectoren/thema's te promoten en daar waar mogelijk ook verbindingen te leggen.

4.3.3 Conclusie

Promotie en marketing is en blijft belangrijk om de economische ontwikkelingen op een positieve en aantrekkelijke manier voor het voetlicht te brengen. Wel zijn duidelijke keuzes gewenst hoe promotie en marketing eenduidig en daarmee krachtig in te zetten.

4.3.4 Visie Marketing en Promotie

In 2020 heeft economisch Steenbergen actief gewerkt aan haar naamsbekendheid door gerichte keuzes in haar promotie- en marketingstrategie. Bescheidenheid heeft zich vertaald in **gepaste trots**, doordat een samenhangend en krachtig promotiebeleid is uitgevoerd met het georganiseerde bedrijfsleven, hetgeen zich vertaald heeft in concrete resultaten. De

gemeente werkt samen met verschillende ondernemersorganisaties, bewoners en instellingen aan het promoten van de kwaliteiten van de gemeente en de juiste aandacht voor de economische ontwikkelingen. Naast meer focus op het uitdragen en verbeelden van successen is in de promotie- en acquisitiestrategie gekozen voor **twee centrale thema's**:

1. Steenbergen erkende koploper biobased economy vanuit Agro food
2. Poort tussen het Water en de Wal

Via deze thema's zijn de verschillende activiteiten op het gebied van promotie en marketing planmatig georganiseerd en in de markt gezet:

Steenbergen erkende koploper biobased economy vanuit Agro food

Steenbergen heeft haar identiteit en positie op het gebied van de agrofood industrie behouden en versterkt. Steenbergen heeft het AFC, als belichaming van haar agrofood identiteit, actief uitgedragen en verbonden met het lokale, regionale en (inter)nationale niveau. Op lokaal niveau is ingezet op het vergroten van de bekendheid van de biobased economy en de betekenis en kansen voor inwoners en lokale ondernemers. Zo wordt jaarlijks een agrofood event ontwikkeld, waarbij het AFC Nieuw Prinsenland, maar ook andere bio-based ondernemers op een beeldende manier producten en diensten presenteren, die op basis van natuurlijke grondstoffen zijn ontwikkeld. Op (boven)regionaal niveau presenteren de gemeente Bergen op Zoom en Steenbergen zich samen onder andere door het gezamenlijk aantrekken van toeleveranciers en afnemers. Zo organiseert men onder de vlag van 'Agro meets Chemistry' jaarlijks een symposium met een (inter)nationale aantrekkingskracht, waarbij successtories worden gepresenteerd en netwerken worden verstevigd. Op (inter)nationaal niveau functioneert Bio Based Delta met inzet van Suiker Unie, de Provincie en de Regio, als vehicle, om kennis en expertise te delen, Agro meets Chemistry te profileren en te lobbyen voor extra commitment en financiën.

Poort tussen het Water en de Wal

Steenbergen vormt letterlijk de verbinding tussen het **Water en de Wal** en heeft deze verworvenheid aangegrepen om beide werelden bij elkaar te brengen. De ligging van Steenbergen **aan water** biedt onderscheidend vermogen binnen de Brabantse Wal en daarop is voortgebouwd. Een groot deel van de gemeente grenst immers aan het water. Met de combinatie van open ruimte, natuur, rust, water en diverse jachthavens zijn er binnen de gemeente volop economische potenties. De Brabantse Wal voor landrecreatie aan de ene kant en Waterpoort voor waterrecreatie aan de andere kant vormen beiden toeristisch-recreatieve gebiedsontwikkelingen, die door diverse partijen organisatorisch en financieel ondersteund worden. De gemeente heeft de uitvoeringsprogramma's voor land- en

waterrecreatie geïntegreerd en geïntensiveerd en samen verder gebouwd aan dit label met ondernemersverenigingen en de verschillende dorpsraden. Het is Steenbergen, die zich daarmee als Poort tussen het Water en de Wal positioneert en dit in de marketing van de regio tot uiting brengt. De uitvoering van het plan **Stadhaven** heeft geleid tot een kwalitatieve opwaardering van de haven en de binnenstad van Steenbergen en verbindt daarmee al letterlijk water en land. De ontwikkelde centrumpromotie van Steenbergen, gericht op het versterken van de detailhandelsstructuur, is naadloos aangesloten op dit label, waarmee primair ingezet is op het verleiden, aantrekken en langer laten verblijven van toeristen en recreanten.

4.4 Hoofdthema Dienstverlening

4.4.1 Huidige beleidsvisie

In de huidige beleidsvisie is het thema dienstverlening niet als hoofdthema benoemd. Wel is als een uitwerking van het thema 'Steenbergen zet in op sterke werklocaties' het actiepunt pro-actief accountmanagement opgenomen. Deze accountmanagementrol was expliciet gericht op het behouden, ontwikkelen en herstructureren van bedrijventerreinen. De rol hield in sterk in verbinding te komen met ondernemers en potentiële vestigers. In het overleg met ondernemersverenigingen op 23 april 2014 is geconcludeerd dat dit actiepunt nog niet is uitgevoerd, maar in ontwikkeling is. Daarnaast zijn als randvoorwaarden in de huidige beleidsvisie benoemd dat voldoende EZ capaciteit en een goed netwerk met lokale en regionale stakeholders van belang is. Deze twee aspecten zijn gerelateerd aan dienstverlening.

4.4.2 Veranderingen en ontwikkelingen

- In diverse onderzoeken over de waardering van het ondernemersklimaat wordt de dienstverlening vanuit de gemeente door ondernemers erg belangrijk gevonden; het gaat hierbij om aspecten als communicatie, betrokkenheid, regelgeving, organisatie en bereikbaarheid.
- In 2013 is door de Kamer van Koophandel een onderzoek uitgevoerd naar de dienstverlening aan ondernemers per e-mail en telefonisch (Mystery guest onderzoek). De gemeente Steenbergen kwam hierbij naar voren als beste dienstverlener aan ondernemers in de regio. Steenbergen scoorde het beste op deskundigheid, bereikbaarheid en snelheid.
- Er is, afgezien van de resultaten van het onderzoek, nog onvoldoende inzicht in hoe de bredere dienstverlening richting ondernemers is georganiseerd, wordt gewaardeerd en structureel verbeterd kan worden. In 2015 wordt gestart met het project Beter Contact, waarin het verbeteren van de dienstverlening, ook aan ondernemers, centraal staat.
- De gemeente is niet de enige publieke organisatie, die diensten verleent aan ondernemers. Ook organisaties als de Kamer van Koophandel, de Regio West-Brabant, REWIN en de BOM verlenen diensten aan ondernemers. Ook zijn er diverse

initiatieven en samenwerkingsverbanden ontstaan, zoals het Starterscentrum en Samen in de Regio⁸.

4.4.3 Conclusie

Een goede dienstverlening is belangrijk voor zowel de gemeente als de Steenbergse ondernemers. Ondanks positieve ontwikkelingen, is behoefte aan meer innovatie op het thema dienstverlening en meer kansen voor verbetering.

4.4.4 Visie Dienstverlening

In 2020 is de gemeente Steenberg een **ondernemersvriendelijke** gemeente, waarin ondernemers zich meer en meer welkom voelen. Op basis van een nulmeting is een samenwerking gestart met ondernemers- en winkeliersverenigingen om de dienstverlening continu te verbeteren. Gezamenlijk is gewerkt aan het professionaliseren van de gemeentelijke dienstverlening, het versterken van de samenwerking tussen ondernemers en gemeente en het versterken van de mate van organisatie en samenwerking binnen ondernemers- en winkeliersverenigingen.

De gemeente heeft geïnvesteerd in haar **accountmanagement** richting alle ondernemers door in de basis, vragen, wensen en klachten van ondernemers van een goede en tijdige intake en uiteindelijk beantwoording te kunnen voorzien. Alle ondernemersgerichte vragen worden gecoördineerd door de bedrijvencontactfunctionaris van de gemeente. De bedrijvencontactfunctionaris functioneert daarmee binnen de gemeente als aanspreekpunt. Berichten van ondernemers worden ontvangen in één klantencontact systeem. Binnen economische zaken wordt richting gegeven aan het economisch beleid en uitvoering van diverse projecten en actiepunten. Economische zaken heeft een positieve grondhouding richting nieuwe initiatieven en ontwikkelingen en draagt, zowel ambtelijk als bestuurlijk, zorg voor de juiste afstemming, onder andere met betrekking tot ruimtelijke ordening, verkeer en vervoer en milieu en duurzaamheid. De ambtelijke organisatie is zo voor de Steenbergse ondernemer zo min mogelijk zichtbaar geworden.

De gemeente is **gevraagd en ongevraagd** een luisterend oor voor ondernemers. Ondernemers zijn zowel digitaal als fysiek met de gemeente in gesprek. Het

⁸ Samen in de Regio, waarin een maatschappelijk betrokken netwerk van ondernemers, overheid, maatschappelijke organisaties en onderwijs elkaar ondersteunen.

ondernemersspreekuur, voldoende ambtelijke en bestuurlijke bedrijfscontacten en deelname aan de vergaderingen van de ondernemers- en winkeliersverenigingen zijn belangrijke voorbeelden. De gemeente draagt zorg voor een actuele informatievoorziening op de website, waarbij het actuele beleid en ontwikkelingen raadpleegbaar zijn, vergunningen kunnen worden aangevraagd en ook het aanbod aan vestigingsmogelijkheden raadpleegbaar is. Ook de verschillende ondernemers- en winkeliersverenigingen presenteren hun organisatie en contactgegevens op de website.

Op het gebied van **starters en nieuwe ondernemers** werkt de gemeente actief samen met het Starterscentrum West-Brabant, waarbij de gemeente de starters wegwijs maakt en welkom laat voelen en het centrum zich richt op het ondernemerschap van de nieuwe bedrijven. Ook de Waterpoort academy levert een stevige bijdrage aan toeristisch-recreatieve ondernemers bij het starten en ontwikkelen van hun onderneming.

Met de verschillende ondernemers- en winkeliersverenigingen wordt gebouwd aan goede **partnerschappen**. Er is één economisch platform van kracht, waarin de verschillende ondernemers- en winkeliersverenigingen participeren en samen de koers bepalen en uitvoering geven aan het beleid. Om versnippering te voorkomen zijn andere overlegstructuren, zoals het Keurmerk Veilig Ondernemen, het Evenementenplatform en Centrumoverleg, ondergebracht in dit platform in de vorm van werkgroepen. Het platform bestaat daarmee uit een goede vertegenwoordiging van Steenbergse ondernemers.

Heldere communicatie over en weer, verwachtingen managen en sturen op concrete afspraken vormen de basis voor **onderling vertrouwen** en het versterken van de **gunfactor** tussen ondernemers en verenigingen onderling en de gemeente. Ook de huidige regelgeving voor ondernemers is kritisch onder de loep genomen; daar waar kansen liggen voor het vereenvoudigen en verminderen van regels en procedures, zijn pilots ingesteld en is de verantwoordelijkheid bij de markt gelegd. **Betrokkenheid en lidmaatschap** van de collectieven is belangrijk gebleken. Dit is mede vormgegeven door in de binnenstad een actief centrumoverleg in te stellen. Ook op de bedrijventerreinen is de betrokkenheid in 2020 verstevigd.

5 Herijking economische visie per sector

In dit hoofdstuk zijn vijf sectorale visies opgesteld (industrie en bedrijventerreinen, topsector agrofood – biobased, landbouw, detailhandel en toerisme en recreatie). Niet iedere sector is door de keuze voor vier hoofdthema's evenredig aan bod gekomen in de hoofdlijnenvisie. De vijf sectorale visies vormen daarom enerzijds een samenvatting van de hoofdlijnen en anderzijds een eigen weergave en nadere detaillering op het niveau van de sector.

5.1 Koers sector Industrie en bedrijventerreinen

In 2020 zijn de bedrijventerreinen met het gevestigde bedrijfsleven in de gemeente Steenbergen een **visitekaartje** voor de gemeente. De verschillende terreinen, uitgezonderd het AFC Nieuw Prinsenland, hebben geen duidelijke sectorale focus, maar zijn moderne, gemengde bedrijventerreinen, die plaats bieden aan hoofdzakelijk de industrie, logistiek, bouwnijverheid, grootschalige zakelijke dienstverlening en enkele perifere detailhandelsvestigingen, waaronder bouwmarkten. Gevestigde ondernemingen worden de ruimte geboden om te groeien en uit te breiden. De rem op de groei van werkgelegenheid is met de uitbreiding van Reinierpolder I definitief niet meer aan de orde. De A4 heeft daarbij de gemeente Steenbergen tot een aantrekkelijke zoeklocatie gemaakt voor nieuwe bedrijvigheid, waarbij vestiging centraal gelegen tussen de mainports Rotterdam en Antwerpen gewenst is. Een verkorte reistijd tussen beide havens biedt immers minder voertuigverliesminuten. Ook de bereikbaarheid over water is verbeterd, waardoor Steenbergen multimodaal bereikbaar is geworden. De ambitie is het AFC Nieuw Prinsenland te ontsluiten voor klasse V binnenvaartschepen, met passende kade-faciliteiten, waarbij een regionale terminalfunctie in potentie mogelijk is.

Nieuwe verkenningen zijn uitgevoerd samen met de gemeenten Bergen op Zoom, Woensdrecht, Tholen en de Regio West-Brabant voor het aanwijzen van nieuwe (regionale) ontwikkellocaties, scherpe keuzes in de vestigingscondities en afspraken over het accommoderen van bedrijven op en revitaliseren van bestaande bedrijventerreinen. De Provincie Noord-Brabant heeft regionale afstemming ook als voorwaarde gesteld met gebruik van de ladder van duurzame verstedelijking. Voor nieuwe ontwikkelingen geldt altijd het uitgangspunt **eerst ruimte (inclusief leegstand) te benutten op bestaande bedrijventerreinen**, alvorens nieuwe bedrijventerreinen te ontwikkelen. Steenbergen heeft in haar structuurvisie een zoekgebied opgenomen voor mogelijke toekomstige uitbreiding

aansluitend bij de bestaande bedrijventerreinen Reinierpolder I en II. Revitalisering van delen van Reinierpolder is daarbij gezien in het licht van verdere uitbreiding. Reinierpolder is een zichtlocatie geworden van de A4.

Voor de **logistieke sector** blijft relatief sterk vertegenwoordigd in de regio en zal naar verwachting verder groeien. Ook voor afgeleide toeleveranciers en afnemers van het AFC Nieuw Prinsenland, is extra vraag ontstaan naar vestigingsruimte, waarvoor lokale bedrijventerreinen in aanmerking komen. In het vestigingsbeleid van de gemeente Steenbergen is ingezet op het aantrekken van bedrijven met een **hoog werkgelegenheidskarakter**, waaronder moderne maakbedrijven. De logistieke sector is daarnaast een sector met een relatief hoge terreinquotiënt (het ruimtegebruik per baan) in vergelijking met de maakindustrie (die ook kapitaalintensiever wordt), de groothandel en bouwnijverheid. De gemeente stuurt dan ook actief in welke mate nieuwvestiging van bedrijven bijdraagt aan de directe werkgelegenheid voor eigen inwoners, maar ook voor andere bedrijven (indirecte werkgelegenheid).

Naast het zoekgebied voor verdere uitbreiding van bedrijventerrein Reinierpolder I en/of II beschikt de gemeente ook over **andere terreinen**. In de kern Steenbergen zelf is ook het Bedrijventerrein Brooijmansdreef Kop van Zuid gelegen. Dit bedrijventerrein is geherstructureerd ter verfraaiing van de entree van Steenbergen aan de zuidkant. Ook in Dinteloord is een lokaal bedrijventerrein gelegen, waar kansen en ontwikkelingspotentie onderzocht zijn. Mede om mogelijk een aantal bedrijven uit te plaatsen uit de kern in de richting van de snelweg. Voor bedrijvigheid in de andere kernen is uitgegaan van maatwerk, waarbij de bedrijven qua aard, schaal en functie dienen te passen bij de kern.

Het onderscheid tussen bedrijventerreinen en het **overig stedelijk gebied** is steeds kleiner geworden. Dit betekent dat ontwikkelingen op bedrijventerreinen steeds meer invloed hebben op ontwikkelingen in de naaste omgeving en vice versa. Uitgezonderd bestaande situaties, is wonen op bedrijventerreinen tegengegaan. Bedrijfswoningen zorgen over het algemeen voor hinder en beperkingen voor de bedrijfsvoering van andere bedrijven. Bovendien wordt het scheiden van wonen en werken voorkomen, als bedrijfswoningen verkocht worden aan derden, die geen binding hebben met het bedrijf of het bedrijventerrein. Naast de toegestane perifere detailhandelsvestigingen, waarbij qua aard vaak sprake is van volumineuze goederen, is geen ruimte voor detailhandel op bedrijventerreinen. Een uitzondering is onder invloed van online winkelen gemaakt voor pick-up points, waarbij uitdrukkelijk geen betalingsverkeer plaatsvindt of een showroom aanwezig is.

Ook voor de sector industrie en bedrijventerreinen is ingezet op het versterken van de **samenwerking** tussen ondernemers. Ook ondernemers uit andere kernen zijn daarbij aangesloten bij een bedrijvenvereniging. De mogelijkheden voor parkmanagement zijn op Reinierpolder onderzocht om in gezamenlijkheid bij te dragen aan het verbeteren van de **kwaliteit** van het bedrijventerrein. Verbeteringen en investeringen in de openbare ruimte vanuit de gemeente, zijn daarbij een randvoorwaarde, om private investeringen aan te moedigen.

5.2 Koers topsector Agrofood – Biobased

In de hoofdlijnenvisie is de topsector agrofood al sterk aan bod gekomen; Agrofood is in 2020 de stuwende economische sector, die zorgt voor onderscheidend vermogen in het economisch profiel van de gemeente, een bovengemiddelde beleidsaandacht van hogere overheden en op een krachtige wijze de transitie belichaamt van de biobased economy op het niveau van Zuidwest Nederland.

Het **Agro & Food Cluster Nieuw-Prinsenland** is de belangrijkste en meest grootschalige ontwikkeling in de gemeente met ca. 270 ha glastuinbouw en 70 ha agrofood gerelateerde bedrijvigheid aansluitend op het bestaande bedrijvencomplex van de suikerfabriek (Suiker Unie) en een uitbreiding van Suiker Unie van 37 ha. Het AFC Nieuw Prinsenland levert een belangrijke bijdrage aan de werkgelegenheid van circa 1000 fte in de glastuinbouw, 500 fte op het agrarisch gerelateerde bedrijventerrein en 170 fte ten behoeve van de uitbreiding van Suiker Unie. Het AFC heeft zich in 2020 ontwikkeld tot een innovatieve werklocatie, waarbij op basis van duurzame elementen synergie in het gebied is ontstaan. Er is een succesvolle lange termijn strategie en samenhangend beleid gehanteerd, gericht op het aantrekken van bedrijven, die het bestaande cluster hebben versterkt. In samenwerking met de TOM als trekker van het glastuinbouwgebied is gezorgd voor een professionele aanpak van de ontwikkeling van het glastuinbouwgebied, bedrijventerrein en de suikerfabriek. Alle partijen dragen bij aan een actief, georganiseerde overleg in het gebied. Het versterken van de circulaire economie, duurzaamheid, synergie en symbiose, het verbinden van energie- en reststromen staan hierbij centraal. Ook de verbindingen tussen de glastuinbouwgebieden, in het bijzonder het AFC en het Westland aan de Steenbergseweg zijn verstevigd. Het gebied is met recht het knooppunt voor de groene economie.

Steenbergen heeft actief werk gemaakt van haar **agrofood-identiteit** met Suiker Unie en de Tuinbouw Ontwikkelingsmaatschappij als sleutelorganisaties in het gebied. Met het vrijvallen van het suikerquotum per 1 januari 2017 heeft de gemeente met het AFC letterlijk goud in handen gekregen, omdat naast de primaire voedselproductie ongekende mogelijkheden ontstaan zijn voor bietsuikerchemie; suiker als groene grondstof voor biobased toepassingen. Voor de individuele agrariër, die zijn bietenareaal niet of zeer beperkt kan uitbreiden, kan op korte termijn de afzet tegen een lagere wereldmarktprijs een bedreiging vormen.

De vestiging van het **Cosun Food Technology Center** en een **proeffabriek op het AFC hebben** een sterke basis geboden voor kennis- en productontwikkeling voor innovaties op het gebied agro- en levensmiddelentechnologie; dus niet louter de suikerbiet. Het Center fungeert daarmee als katalysator voor onderzoek en innovatie en het samenwerken met en het aantrekken van agrofood bedrijven.

Naast de agrofoodidentiteit, vanuit eigen kracht, vult de gemeente Steenbergen samen met de Green Chemistry Campus in Bergen op Zoom een **koploperspositie** in op het gebied van de biobased economy. '**Agro meets Chemistry**', vertegenwoordigt in 2020 een unieke samenwerking, waarin biomassa, waardeketens, markten en human capital, als de succesvolle ingrediënten voor de biobased economy, samenkomen. Door de nabije ligging van het AFC Nieuw Prinsenland en de Green Chemistry Campus is een uniek en complementair aanbod in de regio ontstaan, waarbij de hele waardeketen, van biomassa tot en met markt, bediend kan worden. Steenbergen reikt daarmee met de suikerproductie letterlijk een grondstof aan voor groene chemie toepassingen.

Het AFC is **goed verankerd in (boven)regionale programma's**, wat bij heeft gedragen aan een krachtige positie, inzet van middelen en beleidsaandacht. Beide initiatieven zijn toplocaties binnen Biobased Delta en plegen daarnaast gezamenlijk acquisitie in samenwerking met REWIN. Biobased/agrofood zijn topspeerpunten van de Regio West-Brabant en van de Strategic Board. In de regio is daarnaast onderzoek gedaan naar de verbinding en cross-overs tussen het Industrieel-complex Moerdijk en aansluiting op Agro meets Chemistry. Ook zijn het AFC en sleutelbedrijf Suiker Unie goed verbonden met het Biobased Brabant Fonds, waarin de BOM in opdracht van de Provincie de biobased economy, zo ook agrofood actief stimuleert. Deze **strategische partners** zetten zich namens de gemeente Steenbergen actief in voor deze topsector.

Het AFC is een boegbeeld voor de gemeente en is daarmee actief benut voor de promotie op lokaal, regionaal en internationaal niveau. Niet alleen is daarbij de gemeente op een toonaangevende manier gepromoot gericht op exposure en het aantrekken van nieuwe bedrijven en investeringen, ook is een passende vertaling gemaakt naar de eigen inwoners. Door het AFC Nieuw Prinsenland is niet alleen de werkgelegenheid toegenomen, maar zijn in 2020 **cross-overs** tot stand gekomen met verschillende andere sectoren. Agrarische afvalstromen uit de gemeente en regio worden benut als grondstof voor nieuwe hoogwaardige toepassingen. Het AFC heeft bovendien geleid tot een toename van het zakelijk toerisme in de gemeente, bovendien zijn agrofood activiteiten georganiseerd voor

inwoners en belangstellenden en is een start gemaakt met industrieel toerisme. Het AFC heeft daarmee impulsen opgeleverd voor de detailhandel en toerisme en recreatie.

5.3 Koers sector Landbouw

In 2020 is en blijft de landbouw in de gemeente Steenberghe de belangrijkste ruimtegebruiker. Het grootste deel van de gemeente is zeer geschikt voor landbouw. De bodem bestaat immers overwegend uit vruchtbare klei, er is de beschikbaarheid van zoet water en de aanwezigheid van zeewind stimuleert van oudsher de groei van verschillende grondgebonden teelten. Het agrarische grondgebruik in Steenberghe kenmerkt zich door het hoge aandeel akker- en vollegrondstuinbouw; ook de melkveehouderij is een belangrijke sector.

Ook de positie van de **glastuinbouwsector** is, na een moeizame start, sterker geworden door de ontwikkeling van het AFC Nieuw Prinsenland. Het AFC Nieuw Prinsenland is, mede door de inzet op symbiose tussen verschillende activiteiten, de regionale ontwikkellocatie voor glastuinbouw. Voor de agrarische sector is in de **structuurvisie** een onderscheid gemaakt tussen laag en hoog dynamische gebieden in het buitengebied. In de hoog dynamische gebieden zijn ontwikkelingsmogelijkheden opgenomen voor bijvoorbeeld bedrijvigheid en intensieve recreatie. In de laag dynamische gebieden geldt als beleidsuitgangspunt het behoud en versterken van huidige waarden. Vestiging van niet-agrarische bedrijven in het buitengebied is niet toegestaan, behalve in de vorm van hergebruik van vrijkomende agrarisch of agrarisch verwante bedrijfscomplexen. Hierbij is van belang dat verwantschap met het buitengebied voldoende gewaarborgd blijft.

De gemeente heeft in nauwe samenwerking met de ZLTO uitvoering gegeven aan de door de afdeling zelf opgestelde visie 2013-2020, die een aanpak voorstaat voor een toekomstbestendige agrarische sector. Voor de agrarische sector staat in 2020 de **primaire taak** dat '**de boer wil blijven boeren**' voorop. Ondernemers in de groene ruimte werken daarbij actief samen met vele verschillende partijen om hun ambities en wensen te realiseren. Bovendien stelt de sector de buitenwereld actief op de hoogte van welke ontwikkelingen er zijn op het agrarisch bedrijf. Hiermee is de belangstelling voor de verschillende producten en activiteiten toegenomen en de maatschappelijke acceptatie van de bedrijven vergroot.

De schaalvergroting heeft zich verder doorgezet. Agrarische bedrijven zijn in zijn algemeenheid professioneler en kapitaalintensiever geworden en samenwerking in de keten is benut om de efficiency blijvend te verhogen. Ook is het agrarisch familiebedrijf bewust bezig geweest met de voorbereidingen voor bedrijfsopvolging met het oog op

bedrijfscontinuïteit. Een deel van de sector heeft daarnaast actief ingezet op het vergoten van **toegevoegde waarde** in de vorm van **verwaarding, specialisatie en verbreding**. Een belangrijke voorziening en randvoorwaarde voor een innoverende sector is snel dataverkeer in het buitengebied. Steenbergen heeft zich, vanuit een faciliterende rol hiervoor ingezet.

De realisatie van het AFC Nieuw Prinsenland heeft kansen gecreëerd voor de agrarische sector. Het principe van afval naar grondstof heeft de sector aangezet om in samenwerking met het AFC, de gemeente en andere partijen actief onderzoek te plegen en mogelijkheden te verkennen voor de afzet en daarmee **verwaarding** van plantaardige (rest)producten. Agrarische afvalstromen kunnen immers worden benut als grondstof voor nieuwe hoogwaardige toepassingen. Voor agrarische bedrijven zijn als zodanig nieuwe verdienmodellen ontstaan. Een deel van de sector heeft daarnaast bewust gekozen voor verdere **specialisatie**, door focus op bepaalde segmenten in gewassen, teelten, of dieren, c.q. segmenten in de markt.

Meerdere agrarische bedrijven hebben hun primaire taken verbreed in de vorm van agrarisch natuur- en landschapsbeheer, toerisme en recreatie, educatie en zorgverlening en energie. **Verbreding** is door de gemeente gefaciliteerd aan de hand van een actieve dialoog binnen de ruimte, die de structuurvisie en het bestemmingsplan biedt. Zo levert een deel van de agrarische bedrijven, op basis van vastgelegde afspraken, een grote bijdrage aan het goed onderhouden en vormgeven van het agrarisch landschap.

Toerisme en recreatie krijgt onder andere vorm door mogelijkheden voor (kleinschalige) verblijfsaccommodaties in het buitengebied en verkoop van streekproducten. Deze verblijfsaccommodaties worden niet meer benut voor arbeidsmigranten. De agrarische sector heeft de mogelijkheden onderzocht voor lokale energie in de vorm van warmtekrachtkoppelingen, windenergie, energie uit vergisting en zonne-energie. Zo kan een bijdrage geleverd worden aan een duurzame energievoorziening op het agrarisch bedrijf of in samenwerking met andere partijen. De ZLTO heeft daarbij de verschillende vormen van verbreding actief gefaciliteerd door samen te werken op gebied van bijvoorbeeld afzet, assortiment, werving en promotie.

5.4 Koers sector Toerisme en recreatie

In 2020 fungeert de gemeente Steenbergen steeds meer als de **Poort tussen het Water en de Wal**. De verhalen van de steilrand, de turf, de West-Brabantse Waterlinie (met forten en inundatie), WO I en WO II en de waterhuishouding vormen het verleden en heden van Steenbergen. Deze elementen zijn steeds belangrijker geworden in het ontwikkelen van het toeristisch-recreatief productaanbod, in de vorm van evenementen en activiteiten, maar ook in de uitgerolde promotie- en marketingstrategie. De gemeente heeft een recreatieve kansenkaart ontwikkeld en streeft ernaar toerisme en recreatie te verbinden aan alle kernen in de gemeente. **Het ecologische, militaire, culturele en agrarische DNA** van de gemeente geeft daarmee meer en meer blijk van haar onderscheidend vermogen. Deze verhalen zijn op een passende wijze ook aan de eigen inwoners gepresenteerd om bij te dragen aan een trotser gevoel.

De gemeente Steenbergen heeft actief gewerkt aan het versterken van haar toeristisch-recreatieve profiel, zowel zelfstandig als in samenwerking met andere partners. De succesvolle samenwerking binnen de **Brabantse Wal** is verder geïntensiveerd op thema's, die de regio letterlijk verbinden, waaronder natuur- en landschapsontwikkeling en de militaire geschiedenis. Steenbergen heeft onder andere actiever ingezet op het benutten van de militaire geschiedenis bijvoorbeeld door het aanbieden van producten rond de Liberation Route. Ook zijn bestaande wandel- en fietsroutes beter op orde. Door het faciliteren van een divers aanbod aan verblijfsrecreatie in de kernen en het buitengebied (onder andere kamperen bij boer en bed & breakfast) wordt meerdaags bezoek gestimuleerd en kan Steenbergen meer als gastheer fungeren, ook voor de regio. Ook het verblijf en bezoek van een vergrijzende generatie biedt kansen. De gemeente onderzoekt dan ook de mogelijkheden van de combinatie zorg en toerisme en recreatie. Verblijfsrecreatie wordt bovendien louter benut voor toerisme en recreatie; voor de behoefte aan huisvesting voor arbeidsmigranten is passende, structurele huisvesting gevonden.

De samenwerking binnen Waterpoort en de Zuiderwaterlinie stond nog in de kinderschoenen, maar is definitief tot wasdom gekomen. De subsidie voor de West-Brabantse Waterlinie is daarmee een startpunt gebleken om uitdrukkelijker langs de waterrand de recreatieve attentiewaarde van Steenbergen te vergroten. In 2020 is dan ook een stevige(re) samenwerking met partners langs de **Zuiderwaterlinie** tot stand gekomen. Uitingen hiervan zijn onder andere:

- de ontwikkeling van de recreatieve waterpoorten van Steenberg (aankomst in het hart van de stad; StadHaven), de Heen, Dinteloord en Benedensas;
- gecombineerde recreatieve producten langs de hele Zuiderwaterlinie
- toeristisch-recreatief aanbod dat land en water samenbrengt;
- Door de ligging langs de Vliet en de Dintel liggen de waterpoorten strategisch ten opzichte van de belangrijke recreatieve vaarroutes (waaronder de zogenaamde Staande Mastroute).

De **meervoudige samenwerking op en aan water** en op de Wal kan bestaan omdat Steenberg zich in het overgangsgebied van de Brabantse Wal naar het waterrijke poldergebied bevindt. De gebiedsontwikkelingsopgave van de Brabantse Wal is verbonden met de aangrenzende ontwikkelingen in onder andere het Waterpoortgebied. De poortfunctie is daarmee door de gemeente Steenberg letterlijk aangegrepen om beleidsmatige, economische en fysieke verbindingen tussen water en land te leggen en zichzelf onderscheidend te positioneren tussen beide werelden in.

De **doortrekking van de A4** heeft de toeristische recreatieve potentie van de gemeente versterkt. De realisatie van het aquaduct in de Steenbergse haven en daarmee de enige in de Provincie heeft er toe geleid dat de haven onverminderd bereikbaar is voor nautisch verkeer en vormt een bezienswaardigheid op zichzelf. De A4 is benut om Steenberg niet louter als passeerlocatie te zien, maar het toeristisch-recreatief aanbod aan te prijzen en (potentiële) recreanten en toeristen te verleiden Steenberg te bezoeken. Door de doortrekking van de A4, ook gezien de strategische ligging van Reinierpolder en het AFC Nieuw Prinsenland, is het verblijfsaanbod voor (zakelijke) toeristen vergroot. Het AFC Nieuw Prinsenland is een boegbeeld van de transitie van de op olie-gebaseerde economie naar een economie gebaseerd op natuurlijke grondstoffen. Het AFC is bovendien benut om de gemeente positief te profileren richting inwoners, bedrijven en bezoekers in de vorm van agrofood activiteiten en industrieel toerisme.⁹

⁹ Industrieel toerisme verwijst naar het inzetten van industrieel erfgoed of moderne fabrieks- en productiefaciliteiten voor (zakelijk) toeristisch-recreatieve doeleinden. In de vorm van bedrijfsbezoeken, congressen, workshops, experience.

5.5 Koers sector Detailhandel

In 2020 heeft Steenbergen haar centrumfunctie behouden en versterkt. De gemeente heeft toekomstbestendige kaders geformuleerd voor de lokale detailhandelsstructuur, die past binnen het **regionale detailhandelsbeleid** en ruimte biedt voor lokale dynamiek. De regionale detailhandelsvisie zet in op het behoud en versterken van de aanwezige hoofdstructuur van reguliere winkelcentra. Deze hoofdstructuur bestaat uit bovenregionaal verzorgende centra, regionaal verzorgende centra en lokaal verzorgende centra¹⁰. Daarnaast is een aantal bovenregionale en regionale perifere detailhandelsclusters benoemd, waarbij behoud en versterking aan de orde is; voor nieuwe perifere detailhandels ontwikkelingen is geen beleidsruimte voorzien.

Uitgangspunten **regionaal detailhandelsbeleid** voor de gemeente Steenbergen:

- Steenbergen en Dinteloord zijn lokaal verzorgende centra binnen de regionale detailhandelsstructuur;
- Een verdere kwalitatieve en kwantitatieve groei van met name de (boven)regionaal verzorgende centra is gewenst, maar mag echter niet ten koste gaan van elkaars ontwikkelingsmogelijkheden of die van de perspectiefrijke lokaal-verzorgende centra in de regio. De ontwikkelingen in deze winkelcentra én in de lokaal verzorgende centra moeten passen bij de beoogde verzorgingsfunctie en positionering in de regionale structuur.
- Perifere detailhandelslocaties zijn alle locaties buiten en niet aansluitend aan de bestaande reguliere winkelcentra. Vanouds mogen zich enkele branches/soorten winkels vanwege de aard en omvang van de gevoerde artikelen zich perifeer vestigen, zoals detailhandel in auto's, motoren en caravans, bouwmarkten, tuincentra, keuken- en sanitair zaken en woninginrichtingszaken (incl. meubelen). Dergelijke winkels zijn voornamelijk op bedrijventerreinen gevestigd. Dit geldt ook voor de gemeente Steenbergen.

In 2020 heeft het **Assenkruis** (Kaaistraat, Markt, Grote Kerkstraat en Blauwstraat), als kernwinkelgebied van Steenbergen, een compactere ruimtelijke afbakening gekregen voor de vestiging van detailhandel. Het Assenkruis is een **prettig winkel- en verblijfsgebied**, waar

¹⁰ bovenregionaal verzorgend centrum: Binnenstad Breda; regionaal verzorgende centra: de hoofdwinkelcentra van Roosendaal, Bergen op Zoom, Oosterhout, Etten-Leur, Baarle-Nassau/Baarle-Hertog.

gratis parkeren van toepassing is gebleven. In het kernwinkelgebied is het uitgangspunt meer compactheid en concentratie na te streven om de toenemende leegstand tegen te gaan. Door het plan **StadHaven** is de fysieke verbinding tussen de haven en het centrum versterkt. Het kernwinkelgebied is daarom geënt op deze **recreatieve toegangspoort**, die recreanten en toeristen de mogelijkheden biedt om midden in de Stad aan te komen. Horecavestigingen zijn voornamelijk aanwezig aan de Markt, de Kade en de Grote en Kleine Kerkstraat. De markt heeft een belangrijke verblijfsfunctie in het centrum. Vestiging aan de Haven is mogelijk ter ondersteuning van de recreatieve Waterpoort. In het centrumplan hebben deze uitgangspunten een plek gekregen.

Het detailhandelsapparaat kenmerkt zich in 2020 nog steeds door relatief veel kleinschalige winkelvolumes. Voor vestiging van gewenste grotere winkelvolumes (tussen de 500 tot 1500m²), niet zijnde perifere detailhandelsvestigingen, wordt in eerste instantie vestiging in het compactere Assenkruis voorgestaan. In overleg met vastgoedeigenaren zijn daarom mogelijkheden voor verruiming van oppervlaktes en tegengaan van leegstand verkend. Als vestiging niet mogelijk is of mogelijk kan worden gemaakt, kan overwogen worden om aanpalend aan het Assenkruis vestiging mogelijk te maken. Uitgangspunt hierbij is dat vestiging buiten het kernwinkelgebied voldoende uitnodigend is om het Assenkruis te bezoeken. Versnippering en te lange loopafstanden zijn voorkomen. Het gebied aanpalend aan het centrum, tussen verpleeghuis De Lindenburg en de Grote Kerkstraat heeft zich bovendien ontwikkeld tot een compacte Zorgboulevard, waar zorg- en medische voorzieningen geconcentreerd zijn.

Detailhandel in de **overige kernen** is vooral gericht op **behoud**, indien voldoende draagvlak vanuit de markt aanwezig is. Voor Dinteloord blijft het relatief omvangrijke winkelvoorzieningenapparaat geconcentreerd rond het Raadhuisplein, Westvoorstraat en Oostvoorstraat. Voor de kern Welberg zijn winkelvoorzieningen in feite niet levensvatbaar gebleken. Voor Kruisland is behoud van de mix aan functies aan de Roosendaalseweg, Langeweg en Molenstraat van belang. Ook behoudt de Markt zijn centrale functie, aangaande commerciële voorzieningen en te houden evenementen. Met name de horeca is van belang voor de leefbaarheid van het dorp. Ook in Nieuw-Vossemeer is behoud van een beperkt aanbod aan winkels aan de orde. De horeca is ruimschoots aanwezig. De Heen heeft een sterkere basis, dan de andere kernen door relatief veel commerciële voorzieningen onder invloed van toerisme en recreatie.

De detailhandelsstructuur van de kern Steenbergen heeft echter, wanneer er geen oog is voor investeringen in de **kwaliteit van de detailhandel** en oog voor de **toeristisch-recreatieve potentie**, in 2020 louter **een lokaal verzorgende functie** voor de eigen inwoners in de vorm van een compacte boodschappenstad. Daarom is ook bewust ingezet om de **kwaliteit** van detailhandelsstructuur te verbeteren. Er is onder de vlag van het Economisch Platform, een krachtig centrumoverleg en evenementenplatform actief geweest. Er is voldoende ingespeeld op initiatieven als het nieuwe winkelen en de samenwerking tussen de winkeliers en horeca is versterkt. Gastvrijheid en 'ken je klant' staan daarbij meer en meer centraal. De toeristisch-recreatieve kwaliteiten van de gemeente zijn, naast de effecten van het AFC, de enige aanwezige aanvliegroute gebleken om extra **toegevoegde waarde** na te streven en (meer) toeristen en recreanten van buiten te verleiden een bezoek te brengen aan het centrum. Het benutten van de haven als recreatieve Waterpoort en een goede positionering van Steenbergen als Poort tussen het Water en de Wal hebben hier mede richting aan gegeven. Alleen met deze inspanningen kan Steenbergen een **'perspectiefrijk boven-lokaal verzorgend centrum'** zijn.

6 Literatuurlijst

Voor de herijkte visie zijn verschillende beleidsdocumenten, visies en andere bronnen gebruikt.

Documenten:

- Brabantse Wal, Nota Toeristisch beleid (2009)
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2014)
- EIM (2012), Het gemeentelijk ondernemersklimaat in Nederland
- Gemeente Steenbergen (2010), Economisch beleidsplan Steenbergen 2009-2020, door: STEC groep
- Gemeente Steenbergen (2010), Visie landrecreatie
- Gemeente Steenbergen (2008), Kadernota recreatie en toerisme
- Gemeente Steenbergen (2009), Visie waterrecreatie
- Gemeente Steenbergen (2012), Structuurvisie
- Gemeente Steenbergen (2014), Collegeprogramma 2014-2018
- Gemeente Steenbergen (2014), Verslag overleg ondernemersverenigingen 'Benen op Tafel', 23 april 2014
- Gemeente Steenbergen (2014), Verslag beeldvormende vergadering Economische visie van 19 juni 2014
- Kamer van Koophandel Zuidwest Nederland (2009), Sociaal-economische analyse Steenbergen
- Kamer van Koophandel Zuidwest Nederland (2013), Mystery guest onderzoek
- Ministerie van Economische zaken (2011), Naar de top: het bedrijvenbeleid in actie
- Provincie Noord Brabant (2010), Bio based West Brabant, businessplan
- Provincie Noord-Brabant (2012), Strategie Bedrijventerreinen en andere werklocaties 2012-2013
- Provincie Noord-Brabant (2012), Economisch Programma Brabant 2020
- Provincie Noord Brabant (2013), Brabantse Agro food, uitvoeringsagenda 2020
- Provincie Noord Brabant, Regio West Brabant (2014), Economie en perspectieven van Midden- en West-Brabant, werktitel 'VALUEPORT', door: Buck Consultants international
- Regio West Brabant (2014), Detailhandelsvisie West-Brabant 2014 - 2020, Naar een meer intensieve regionale samenwerking, door: BRO

- Regio West Brabant (2014), Kaders actualisering voor het Uitvoeringsprogramma van de Strategische Agenda West-Brabant
- Regio West-Brabant (2014), Regionale agenda werklocaties (in ontwikkeling)
- Regio West-Brabant, Werkgelegenheidsenquête 2009-2012-2013-2014
- Provincie Noord Brabant (2014), Prognose bedrijventerreinen ten behoeve van werkgroep werken, door: Bureau Buiten
- Samenwerkende gemeenten Bergen op Zoom, Steenbergen, Tholen en Woensdrecht (2010), Onderzoek potentiële ontwikkellocaties A4
- Strategic Board Delta Region (2014), Slim specialiseren, versneld duurzaam innoveren Koepelvisie Delta Regio 2030, door: Regiebureau Delta Region/Bureau Buiten
- Op Zuid, Smart Specilization Strategy (2013), RIS3 Zuid, de Kunst van het combineren
- ZLTO Steenbergen en Bergen op Zoom, Visie 2013-2023

Websites:

- www.gemeente-steenbergen.nl
- www.brabant.nl
- www.west-brabant.eu
- www.rewin.nl
- www.brabantsewal.nl
- www.waterpoortwerkt.nl
- www.zuidwaterlinie.nl
- www.biobaseddelta.nl
- www.nieuwprinsenland.nl
- www.westbrabantsewaterlinie.nl
- www.tombrabant.nl
- www.rpsinfo.nl
- www.opsinfo.nl
- www.bom.nl
- www.op-zuid.nl
- www.horeca.org
- www.zlto.nl
- www.delta-region.eu